

Příčiny rozdělení Československa: analýza po 10 letech

KAREL VODIČKA*

Abstract: Reasons for the break-up of Czechoslovakia: 10 years on, an analysis

The break-up of Czechoslovakia was contrary to the wishes of the population. In opinion polls both Czechs and Slovaks spoke against dividing the Czechoslovak Federation. The issue was not submitted to a referendum. The country's split can be seen primarily as a consequence of different political cultures of Czechs and Slovaks, problems of statehood persisting since the Czechoslovak state was founded in 1918, an adaptation crisis in the process of transition to democracy and a market economy, resurgence of nationalism following the fall of communism, as well as other interdependent factors. The split in 1992 was driven by specific personal interests of the protagonists of the Movement for a Democratic Slovakia (HZDS), who sought major and highly rewarding positions in the leadership of the country and a share in the privatisation of Slovak state property.

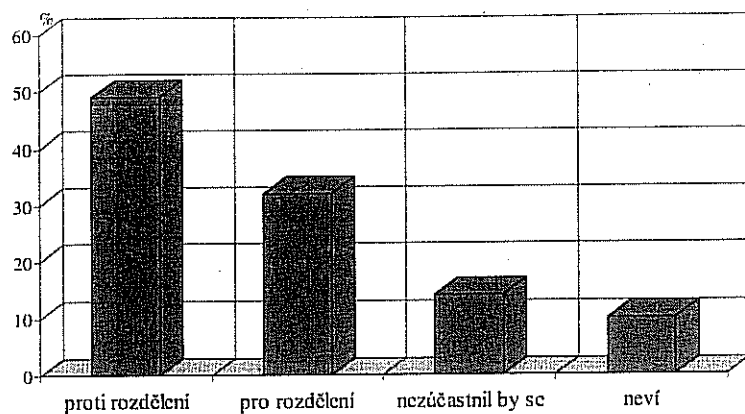
1. Úvodní poznámky

Rozdělení Československa nebylo primárně důsledkem emancipačních snah a patriotismu slovenského (a už vůbec ne českého) národa. V průzkumech veřejného mínění se Slováci a Češi nikdy nevyslovili ve většině pro státní samostatnost, nýbrž vždy naopak (Kípke 1993: 51). Byla-li otázka průzkumu směřována na jejich pocity, co se týká rozdělení státu, vyjádřilo 56 procent slovenských občanů obavy, 40 procent strach a jen 33 procent slovenských občanů vyjádřilo, že má pocit získané svobody (Sociologické aktuality 10/1992: 6). Také u Čechů převažovaly negativní pocity: 56 procent vyjádřilo obavy, 45 procent smutek a 43 procent politování (Lidové noviny, 25. 3. 1993).

---

* Autor pracuje na Univerzitě Bundeswehru v Hamburgu, SRN, dále na Institutu mezinárodní politiky a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Veškerou korespondenci zasílejte na adresu vodicka@t-online.de.

Jak byste hlasoval v referendu? Postoje slovenských občanů k rozdělení ČSFR (Březen 1993)

Pramen: Bútor, Bútorová 1993: 122

Demontáž ČSFR byla uskutečněna proti vůli většiny českých a slovenských občanů (viz graf). To platí dvojnásobně pro obyvatelstvo podél česko-slovenské hranice. Jak Slováci tak i Češi z oblasti společné hraniční oblasti byli nejhrošlivějšími zastánci zachování Československa. Obávali se nejen negativních hospodářských dopadů, což byl i případ většiny zbývajících obyvatelstva, ale měli oprávněnou obavu, že rozdělení státu a vznik nové hranice povede k přerušení sociálních a rodinných kontaktů. Těmi nejhrošlivějšími zastánci společného státu však byli slovenští občané maďarské národnosti, neboť předpokládali, že jejich menšinová práva jsou v rámci Československa lépe chráněna, než by mohla být v rámci samostatného Slovenska. Vývoj v devadesátých letech, za vlády Vladimíra Mečiara, jim dal v mnohém za pravdu. Vznikla řada etnických konfliktů mezi slovenskou státní reprezentací, která instrumentalizovala nacionalismus k posílení své moci, a slovenskými Maďary, kteří hájili svá menšinová práva (Vodička 2001: 47).

Rozdělení tedy neodpovídalo přání československého obyvatelstva. Bylo především důsledkem rozdílu politické kultury, problémů státu, které přetrvávaly od založení Československa v roce 1918, adaptační krize při přechodu k demokracii a tržnímu hospodářství, nového nacionalismu po zhroucení komunistického systému jakož i dalších příčin, které se navzájem podmiňují a umocňují. Hnacím motorem rozdělení v roce 1992 byly konkrétní osobní zájmy protagonistů Hnutí za demokratické Slovensko, kteří si od vzniku samostatného slovenského státu slibovali řadu významných a vysoce gratifikovaných funkcí ve vedení státu a podíly na privatizaci slovenského státního majetku.

2. Hlavní příčiny rozdělení

Historické příčiny

Československý stát byl vybudován na politické fikci o existenci „Československého národa“. Vůči této ideologické konstrukci však stál hluboce zakořeněný a velmi reálný česko-slovenský dualismus s kulturní, náboženskou, politickou a hospodářskou dimenzí, který se nepodařilo za 74 let společného státu překonat a který – zároveň – nebyl československou politikou náležitě respektován. Dualismus pramenil z tisíciletého odlišného historického vývoje obou národů ve dvou rozdílných státních celcích před vznikem Československa. Společný stát Čechů a Slováků se nestal prostředím, v němž by docházelo ke sblížení postojů a motivů obou národních společenství a jejich elit, často spíše naopak (Příhoda 1993: 34). Státoprávní uspořádání Československa existenci dvou národů odpovídajícím způsobem nereflektovalo. Snahy o ústavní reformy za První republiky a po druhé světové válce byly v důsledku nepříznivých politických okolností (rozbití Československa 1938/39; převzetí moci komunisty 1948) neúspěšné. Ústavní zákon o československé federaci z roku 1968 zůstal pouze na papíře; v politické realitě tzv. „normalizace“ sedmdesátých let byly všechny rozhodovací kompetence znovu soustředěny u centrálních stranických a státních orgánů v Praze (Vodička 1989: 429). Skutečnost, že emancipační tužby slovenského národa nebyly do revoluce 1989 dostatečně reflektovány a vtěleny do odpovídajícího státoprávního uspořádání, přispěla k tomu, že Slováci se neidentifikovali dostatečně s Československem, že nevznikl pocit česko-slovenské sounáležitosti, československý národ v politickém smyslu, který by se rozhodněji zasadil za zachování společného státu.

Rozdíly české a slovenské politické kultury

Po vzniku Československa se nedalo mluvit o československé společnosti, nýbrž o české společnosti na straně jedné a slovenské společnosti na straně druhé a – v souvislosti s tím – o české a slovenské politické kultuře v československém státě. Rozdíly v politické kultuře Čechů a Slováků, které přetrvávaly 70 let společného státu, nabývaly po Listopadu 1989 stále více na významu. To se projevilo ve zřetelné odlišnosti postojů a názorů na pluralistický politický systém, na hospodářské reformy a tržní hospodářství, stejně jako v odlišném voličském chování v obou zemích. Jak za první Československé republiky a po Druhé světové válce v roce 1946, tak po Listopadu 1989 měli slovenští voliči zřetelně jiné preference než voliči čeští (Vodička 2000: 76).

V roce 1989, před zhroucením komunistického režimu v Československu, byla politická, hospodářská a sociálně-psychologická situace na Slovensku jiná než v České republice. Slováci se z velké části poměrně dobře přizpůsobili socioekonomickým podmínkám reálného socialismu. Slovenská společnost – na rozdíl od české – nepociťovala čtyřicet let reálného socialismu jednoznačně za krok zpět. Slovenská republika se v době socialistické éry vyvíjela k lepšímu, životní úroveň se zvýšila. Slovensko nebylo v roce 1989 dostatečně připraveno na příchod radikálních společenských změn, nýbrž spíše pouze na jakousi variantu perestrojky (Bútor, Bútorová 1993: 125; Krivý 1994: 1). V roce 1992 pak hodnotili slovenští občané zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi. Ve Slovenské republice viděla pouze menšina dotázaných v současném zřízení více výhod než v předchozím – komunistickém, zatímco v České republice to byla většina (Bútorová 1992: 5).

Nové demokratické instituce měly na Slovensku menší důvěru než v České republice (Tomek 1991: 10). Slováci v mnohem větší míře než Češi pocítovali ohrožení vyplývající z národnostní nenávisti, velké procento slovenských občanů se obávalo nebezpečí vypuknutí občanské války v důsledku neschopnosti vyřešit problém státoprávního uspořádání Československa (Šanderová 1992: 4). Na Slovensku se též intenzivněji ozývaly hlasy po silné politické osobnosti. Slovenští občané byli též výrazně více nespokojeni s politickým a hospodářským vývojem po Listopadu (Slavíková, Hampl 1991: 1), což bylo ovšem též způsobeno tím, že socioekonomické podmínky na Slovensku byly tíživější než v České republice.

Fundamentální význam měl rozdílný postoj občanů k tržnímu hospodářství a k privatizaci. Většina Čechů zastávala názor, že tržní hospodářství je nezbytně nutné, na Slovensku činil podíl zastánců tržní ekonomiky pouze jednu třetinu. Češi převážně schvalovali privatizaci, Slováci ji spíše odmítali (Krivý, Radičová 1992: 19). Tyto postoje zcela zásadním způsobem předurčovaly chování voličů v obou částech Československa. Češi ve své většině hlasovali ve volbách pro reformy, Slováci proti. Tím došlo k tomu, že česká a slovenská reprezentace, zvolená ve volbách roku 1992, měla diametrálně odlišné politické a národohospodářské koncepce. Výsledek voleb dodal česko-slovenskému dilematu explosivní dynamiku, která během několika týdnů vedla k politickému rozhodnutí o rozdělení společného státu (Vodička 1993: 88).

Adaptační krize při přechodu k demokracii a tržnímu hospodářství

Přechod od centrálně řízeného státního hospodářství k tržní ekonomice a od totalitního režimu k pluralistickému systému byl nutně doprovázen hospodářskými a sociálními krizemi. Komunistický systém předtím hospodářsky erodoval již dlouhá léta, zatímco politicky zůstával stabilní. Rozpadl se teprve poté, když byly definitivně vyčerpány všechny zdroje (Vodička 1995: 29). Nový začátek pak nutně znamenal další zhoršení životní úrovně obyvatelstva a dále zesílil sociální problémy z komunistického období; tento průběh byl na Slovensku mnohem dramatictější než v české části státu. Hospodářské potíže vedly na Slovensku k odmítnutí tržně-hospodářských reforem organizovaných z Prahy.

Další příčinou byl fakt, že v průběhu transformace se v období let 1990 až 1992 vytvořily dva zcela autonomní stranické systémy, jeden v České a druhý ve Slovenské republice. K oddělení slovenského a českého stranického systému přispěl z tohoto hlediska nešťastně koncipovaný volební zákon, který umožňoval politické straně vstoupit nejen do Národní rady té které republiky, nýbrž i do Federálního shromáždění v případě, že získala potřebné kvórum voličských hlasů jen v jedné z národních republik.

Občané Československa – a ani nově se tvořící politická elita – neměli zkušenosti s demokracií, což se ukázalo jako nevýhoda dalšího politického vývoje. Demokracie s sebou nutně přináší celou řadu konfliktů, které se musí rozhodovat veřejně. Občané byli znechuceni neustálými rozepřemi a třenicemi politiků v různých grémiích a jejich neschopnosti najít konsenz ohledně státoprávního uspořádání vztahu Čechů a Slováků; ztotožnili do jisté míry česko-slovenské dilema s konflikty vůbec a přáli si rychlé vyřešení státoprávní otázky. K procesu dělení též přispěla negativně média, která neanalyzovala hlouběji příčiny a předpokládáné důsledky rozdělení, nýbrž spíše opakovala názory politiků a hájila převážně domnělé zájmy „svého“ národa. Média tak přispěla k česko-slovenské polarizaci veřejného mínění (Stein 2000: 234).

Další faktor v procesu dělení představovala deformace politické kultury, způsobená před-

chozí komunistickou indoktrinací, a přerušení historického kontinuálního vývoje v období komunismu. „Postkomunistická panika“, bezradnost občanů v oblasti politické orientace po rozpadu totalitních struktur, typická pro posttotalitní společnosti, a atomizace společnosti, vyvolaly sociální poptávku po charismatickém vůdci. To byl okamžik pro resolutní a populistické politiky, jakými byli V. Mečiar a V. Klaus, kteří jen stěží připustili uzavírání kompromisů. Nový nacionalismus, který po pádu komunismu svou kolektivisticko-ideologickou funkcí nahradil komunistickou doktrínu, ještě napomohl takovému vývoji.

Chybějící funkční ústava

Československo se muselo po Listopadu vyrovnat s komplikovanou ústavní situací. Federace složená ze dvou konstitutivních prvků je z hlediska tvorby většin velmi nevýhodnou variantou federativního státu (Cabada 1995: 25). Institucionální problém zásadní důležitosti spočíval v tom, že se nepodařilo včas, tj. hned počátkem devadesátých let, přijmout novou – demokratickou a zároveň funkční – ústavu. Ústava z éry „Pražského jara“, která po převratu nadále platila, byla naprosto nezpůsobitelná jako instituce, která má usnadnit nalézání demokratického konsensu. Vzhledem k jejím ustanovením o zákazu majorizace, která skýtala jedné desetině poslanců Federálního shromáždění zvolených v jedné z republik absolutní právo veta, byla v ní naprogramována ústavní krize (Vodička 1993: 84). Autoři Ústavního zákona o čs. federaci z roku 1968 nepočítali – a v té době ani zřejmě nemohli počítat – s tím, že by se v Československu někdy v budoucnosti mohly konat skutečné volby, v nichž by Češi a Slováci hlasovali pro opačné politické orientace a rozdílné modely státoprávního uspořádání. Vzhledem k ústavním ustanovením o zákazu majorizace bylo vždy nutno vytvářet v parlamentu česko-slovenskou koalici, což byla okolnost, o níž se Československo po volbách roku 1992 rozbilo (Vodička 2000: 96).

Zájmy nové slovenské elity

České i slovenské politické elity nesou společně zodpovědnost za to, že až do voleb v roce 1992 nebylo dosaženo konsensu o státoprávním uspořádání mezi oběma národy a že zůstala nevyužitá příležitost k vytvoření adekvátních ústavních mechanismů, které by umožnily další existenci společného státu. Aktivní hnací silou rozdělení však byli slovenští politici. Bylo to vedení Hnutí za demokratické Slovensko v čele s Mečiařem, které zabránilo znovuzvolení jediné silné integrační osobnosti federace, V. Havla, prezidentem republiky. HZDS iniciovalo ve slovenské Národní radě „Prohlášení suverenity“ a přijetí „čisté“ slovenské ústavy, která nebrala ohled na ústavu federální. Delegace HZDS požadovala po volbách roku 1992 v koalicičních jednáních s Občanskou demokratickou stranou plnou suverenitu a mezinárodněprávní subjektivitu pro Slovensko, což se fakticky rovnalo požadavku na rozdělení státu.

Česká strana, konfrontovaná s postupem vedení HZDS, nemohla s ohledem na rozložení politických sil a na ústavněprávní situaci procesu dělení zabránit. Teprve poté, kdy bylo zřejmé, že stát bude rozdělen, naléhala česká politická reprezentace na to, aby se tak stalo rychle a pokud možno hladce („civilizovaně“).

Vlastní motivací česko-slovenského rozdělení byly tedy zejména zájmy slovenské mocenské elity, která vzešla z voleb 1992, na dělení státu. V novém slovenském státě bylo k dispozici několik tisíc vysokých státních funkcí a postů v zastupitelských úřadech, které si protagonisté HZDS

a koaličních partnerů mohli mezi sebou rozdělit (Vodička 1993: 110). Stejně tak byl k dispozici veškerý státní majetek Slovenské republiky, který měl být privatizován, a který pak byl v samostatné Slovenské republice převeden za zlomek reálné ceny do vlastnictví těch občanů, kteří měli na základě osobních či politických vazeb blízko k nové vládní garnituře (Sopoci 2001: 174). Přímé prodeje za symbolické ceny ve prospěch lidí blízkých vládním špičkám koaliční trojky byly v době Mečiarových vlád téměř výlučnou metodou privatizace (Mikloš 1997: 129).

3. A důsledky rozdělení?

Rozpad Československa byl nepochybně ztrátou pro oba národy a musí být počítán k nákladům transformace. Negativní politické i hospodářské konsekvence nesly oba následnické státy (Stein 2000: 229; Šujan 1993: 163; Gál 1993: 151; Rychlík 2002: 335). Rozdělením Československa se snížila jejich politická váha a – přinejmenším dočasně – utrpěla jejich prestiž. Už i tak malý hospodářský prostor Československa se scvrkl pro Českou republiku na 72 procent a pro Slovensko na pouhých 28 procent původní velikosti, což přineslo potíže firmám v obou částech Československa (Šujan 1993: 165). Nová hranice mezi oběma státy rozděluje nejen přirozeně vzniklý společný hospodářský prostor, podvazuje nejen volný tok zboží, kapitálu a pracovních sil, nýbrž rozděluje i lidi – nezřídka i rodiny. Vnější bezpečnost obou nástupnických států by bez vstupu do NATO byla velice problematická.

Obzvláště závažné důsledky rozdělení v podobě politických otřesů, zostření etnických konfliktů, prohloubení hospodářských problémů a extrémně vysoké nezaměstnanosti postihly zejména menší z obou oddělených „siamských dvojčat“, Slovenskou republiku. Mečiarovy sliby, že větší samostatnost přinese Slovensku rychle a bezbolestně blahobyť, se ukázaly jako zcela liché. Za Mečiarových vlád v devadesátých letech byl ohrožen resp. ustrnul proces demokratické konsolidace a tržně-hospodářské reformy. Zahraniční přímé investice byly – v neposlední řadě kvůli politické nestabilitě – příliš nízké. Privatizace byla nezdařená, vlastnické poměry nevyjasněné, přetrvávala makroekonomická nerovnováha, bankovní systém byl narušen, firmy nekonkurenceschopné (Regelmäßiger 1998; Jakoby, Morvay, Pažitný 2000: 390; Jurzyca 1999: 389). Tyto faktory vedly k prudce rostoucí nezaměstnanosti, která dosáhla 20 procent.¹ Vysoká míra nezaměstnanosti zatěžovala státní rozpočet a vedla mj. k tomu, že hrozilo zhroutení sociálních systémů (Vodička 2002: 86). Vládní garnitura v době Mečiarovy vlády ignorovala demokratické principy, porušovala ústavu a nerespektovala rozhodnutí Ústavního soudu Slovenské republiky. Slovensko nebylo přijato společně s Českou republikou do NATO.

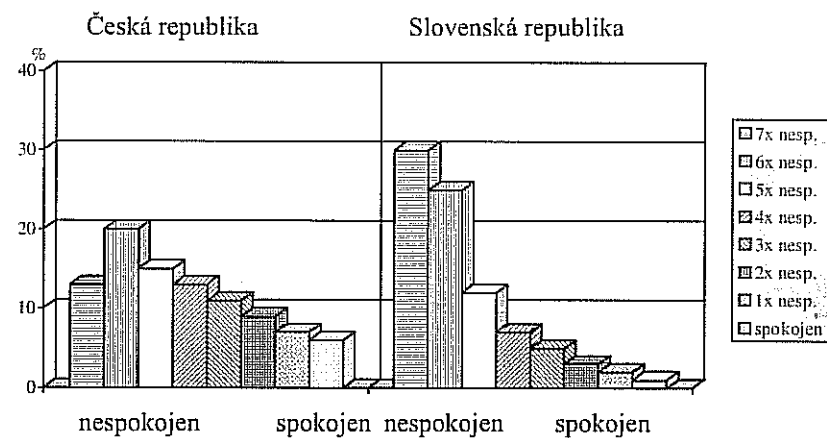
Teprve parlamentní volby v roce 1998, reformy provedené s velkými obtížemi v období Dzurindovy vlády a volby v roce 2002 znovu otevřely dveře do Evropy – umožnily přijetí Slovenské republiky do Severoatlantické aliance a Evropské unie. Nebezpečí vydělení Slovenska z vývoje ve střední Evropě a nastolení autoritářského systému se zdá být (přinejmenším prozatím) zažehnáno.

Zda se dalo rozdělení Československa zabránit, je otázka, na kterou zřejmě nelze odpovědět, resp. odpověď by měla čistě spekulativní charakter. Pozitivně je možno hodnotit, že rozdělení ČSFR proběhlo civilizovaně, že se podařilo konsenzuálně vyřešit spory ohledně státních hranic a dělení federálního majetku. Rozdělení též přispělo k uklidnění předtím často vyhrocených česko-slovenských vztahů. Češi a Slováci si k sobě zachovali přátelský poměr.

Z mezinárodně-právního hlediska zanikla ČSFR dismembrací (rozdělením), což znamená, že žádný z nově vzniklých států, ani Česká republika ani Slovenská republika, není totožný s původním mezinárodně-právním subjektem, Československem (Münch/Hoog 1993: 175.) Odhlédnuto od formálního, mezinárodně-právního charakteru rozdělení navázala Česká republika více méně kontinuálně na tradice Československa, zatímco Slovenská republika, jejíž obyvatelé se s předcházejícím Československem daleko méně identifikovali, se v devadesátých letech musela též zabývat hledáním své nové identity.

Porovnání spokojenosti v České a Slovenské republice

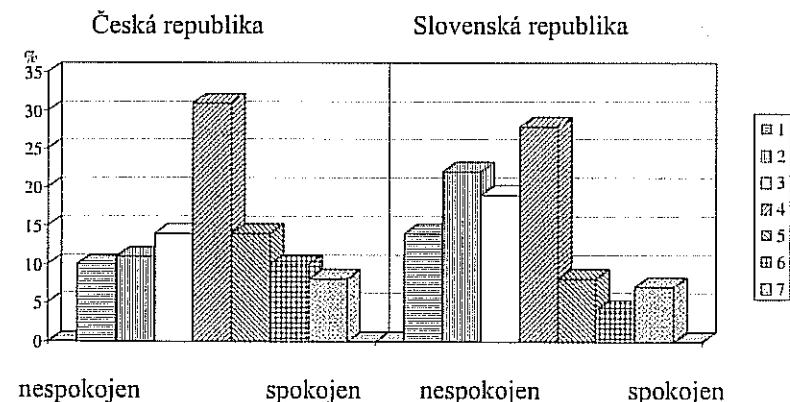
Kumulovaný podíl nespokojených v následujících oblastech: vnitřní politika, zahraniční politika, hospodářství, kultura, životní úroveň, sociální zabezpečení, celková situace (podzim 1990)

Pramen: Tuček 1991: 10

Spokojenost s politickým systémem po Listopadu

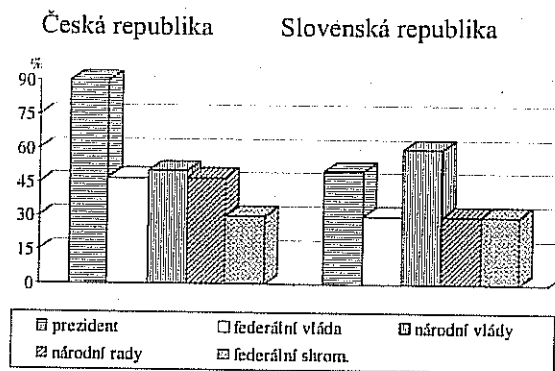
Dotázaní odpovídali v bodech od 1 pro „zcela nespokojen“ do 7 pro „zcela spokojen“

Pramen: Šanderová 1992: 4, 6

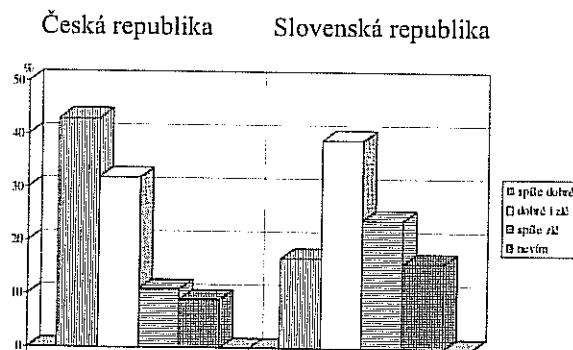
Důvěra v politické instituce – březen 1992

(chybějící procentní podíl připadá na odpovědi „nedůvěra“ a „nevím“)

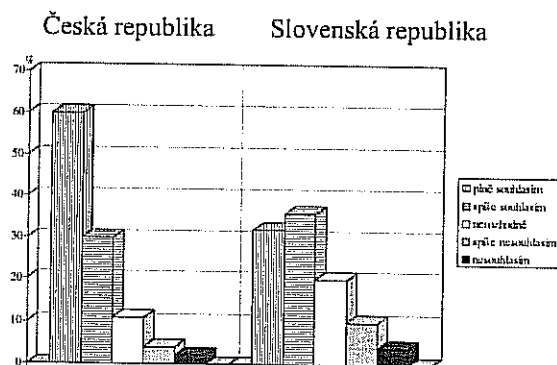
Pramen: IVVM 1. 4. 1992

Co přinese privatizace?

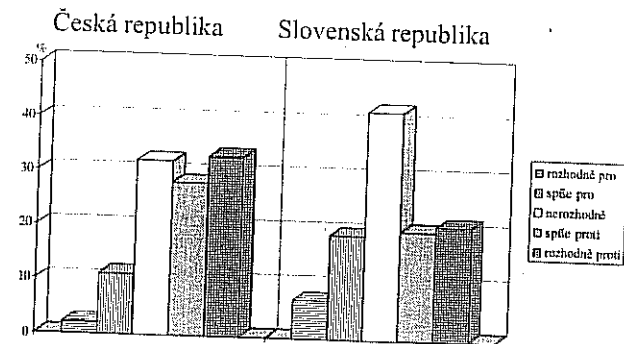
Pramen: Krivý, Radičová: 13

Tržní hospodářství má pro náš hospodářský vývoj zásadní význam

Pramen: Šanderová 1992: 4

S ohledem na Vaše zkušenosti jste pro socialismus či proti?

Pramen: Šanderová 1992: 4

Literatura:

- Bútora, M., Bútorová, Z. 1993: Neznositelná ľahkosť rozhodou. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozlúčeni s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 119 – 150.
- Bútorová, Z., 1992: Postoje občanov k aktuálnym sociálnym problémom. In: Sociologické aktuality 2/1992, s. 5.
- Cabada, L. 1995: Maji multietnické štáty šanci prežiť? In: Mezinárodní politika, r. 19, č. 4, s. 25–27.
- Gál, F. 1993: Rozpad Československa v politickej perspektive. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozlúčeni s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 151 – 162.
- Jakoby, M., Morvay K., Pažitný, P. 2000: Celkový ekonomický vývoj. In: Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, s. 437 – 470.
- Jurzyca E., kol. 1999: Celkový ekonomický vývoj. In: Mesežnikov, G., Ivantýšin M. (ed): Slovensko 1998 – 1999, Bratislava, s. 389 – 422;
- Kipke, R. 1993: Nejnovejší politický vývoj v Československu v zrcadle veřejného mínění. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozlúčeni s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 41 – 56.
- Krivý, V., 1994: Sociálně-politická klíma. In: Aktuálne problémy Slovenska, máj 1994. Focus, Bratislava, s. 1 a násl.
- Krivý, V., Radičová, I., 1992: Atmosféra dôvery a atmosféra nedôvery? In: Sociologické aktuality 2/1992, s. 12.
- Míkloš, I., 1997: Privatizácia. In: Bútora M. (ed): Slovensko 1996. Bratislava 1997, s. 129 – 143.
- Münch, I, von, Hoog, G, 1993: Rozdělení československého štátu z mezinárodněprávního hlediska. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozlúčeni s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 173 – 192.
- Příhoda, P., 1993: Sociálně-psychologické aspekty soužití Čechů a Slováků. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozlúčeni s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 33 – 40.
- Regelmäßiger 1998: Regelmäßiger Bericht der EU-Kommission über die Fortschritte der Slowakei auf dem Weg zum Beitritt für 1998, Kap. B – 2. Wirtschaftliche Kriterien.
- Rychlík, J., 2002: Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992. Academic Electronic Press, Bratislava.
- Slavíková, J., Hampl, S., 1991: Centrum pro výzkum veřejného mínění Praha, zpráva č. 91 – 19 z 24. 9. 1991.
- Sopóci, J., 2001: Ekonomické zájmové skupiny v slovenskej politike v 90. rokoch. In: Politologický časopis, roč. 8, 2/2001, s. 166 – 176.
- Stein, E., 2000: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Academia, Praha.

- Šanderová, J., 1992: Proč asi většina na Slovensku mlčí? In: Data & Fakta č. 6, leden, s. 4, 6.
- Šujan, I., 1993: Hospodárske a sociálne dôsledky česko-slovenského rozchodu. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 163 – 172.
- Tomek, I., 1991: Postoje české veřejnosti k základním ústavním orgánům v letech 1990 a 1991. In: Sociologické aktuality 8/1991, s. 10.
- Tuček, M., 1991: Spokojenost se společenskými změnami po listopadu 1989. In: Sociologické aktuality 9/1991, s. 9 – 10.
- Vodička, K. 1989: Zwanzig Jahre tschechoslowakischer Föderalismus. In: Recht in Ost und West, 7/1989, s. 429 ff.
- Vodička, K. 1993: Koaliční ujednání: Rozdělíme stát. Volby '92 a jejich důsledky pro československou státnost. In: Kipke, R., Vodička, K.: Rozloučení s Československem, Český spisovatel, Praha, s. 83 – 115.
- Vodička, K. 1995: Motivační krize – prvotní příčina kolapsu komunismu. In: Politologická revue 2/1995, s. 29 a násl.
- Vodička, K. 2000: Slowakische Republik (Teil II). In: Kipke, R., Vodička, K.: Slowakische Republik. Studien zur politischen Entwicklung, Münster: LIT, s. 70 – 186.
- Vodička, K. 2001: Risikofaktoren im Konsolidierungsprozess der Slowakei. In: Europäische Rundschau, 29. Jahrgang, Nummer 4/2001, s. 43 – 52.
- Vodička, K. 2002: Gefährdete Konsolidierung in der Slowakei. In: Die politische Meinung, 47. Jahrgang, Nr. 387, Februar 2002, s. 85 – 89.

Poznámka:

1. Takto vysokou míru nezaměstnanosti na Slovensku po rozdělení prognózoval již v roce 1992 Ivan Šujan (1993: 169). Realita tuto (v té době neuvěřitelnou) prognózu potvrdila.

Mesežnikov, G. (ed.):

VOĽBY 2002. Analýza volebných programov politických strán a hnutí

Bratislava, Inštitút pre verejné otázky,
2002, 135 s.

Slovenské parlamentní volby v roce 2002 byly, podobně jako prakticky všechny předchozí volební soutěže od roku 1990, považovány za klíčové až osudové pro další směřování země. Před Slovenskem se po čtyřech letech Dzurindovy vlády otevírala šance na brzký vstup do NATO, kam Slovensko jako jediná země Visegrádské skupiny nevstoupilo v roce 1999, a v případě odstranění zbývajících překážek i do EU. Více či méně zdůrazňovanou podmínkou dovršení integračního úsilí Slovenska bylo, aby po volbách vznikla vláda složená z těch prointegračních subjektů, jejichž představitelé jsou pozitivně vnímáni reprezentanty západoevropských a severoamerických zemí.

Krátce před těmito „osudovými“ volbami vydal Inštitút pre verejné otázky (IVO) sborník mapující volební programy dvanácti politických subjektů (voleb se nakonec celkem zúčastnilo 27 uskupení), přičemž se jednalo o strany zastoupené v parlamentu, nebo o formace, u kterých se dal očekávat solidní zisk na základě výsledků výzkumů veřejného mínění. Ze stran splňujících tato kritéria nejsou uváděny pouze Hnutí za demokracii (HZD) a Pravá slovenská národní strana (PSNS), důvody jejich nezařazení se dozvídáme až v poslední kapitole na s. 132, kde je zmíněno, že programy těchto stran byly k dispozici až po uzavěření příspěvku. Sborník obsahuje programy všech současných parlamentních stran, převážná většina ostatních zmíněných subjektů se pak umístila na předních příčkách mezi poraženými. Výjimku představují pouze Demokratická strana (DS), která krátce před volbami z volební soutěže odstoupila, a Ob-

čanská konzervativní strana (OKS), která ve volbách zcela propadla.

Na sborníku se podílelo 8 autorů, buď slovenských politologů, nebo odborníků věnujících se dané problematice (ekonomii, sociální politice, životnímu prostředí), kteří vypracovali 6 studií (kapitol, které jsou dále členěny na podkapitoly) věnovaných řešení šesti problematik v programech sledovaných stran. Autoři volili různý způsob popisu stran, ve třech studiích jsou jednotlivé stranické subjekty popisovány každý zvlášť a řazeny v abecedním pořadí, ve dvou autoři identifikovali několik základních problémů a posléze popisovali, jakým způsobem se k nim vyslovují jednotlivé strany, přičemž opět použili abecední řazení subjektů, v jednom případě jsou strany rozděleny do čtyř podskupin a posléze tyto podskupiny popisovány buď po jednotlivých stranách, nebo jako celek.

Autorem první kapitoly, věnované právnímu státu, demokracii a ústavnosti, je Grigorij Mesežnikov. Jeho příspěvek je rozdělen do čtrnácti podkapitol (úvod, popis 12 subjektů a závěrečné shrnutí). V úvodu autor konstatuje snížení významu této problematiky v programech stran ve srovnání s rokem 1998, což přičítá buď vyřešení části problémů spojených s touto tematikou, ze které vyplynula změna v pořadí programových priorit jednotlivých stran, nebo nedostatečným potenciálem některých stran pro koncepční zachycení této problematiky. Dle našeho názoru by ovšem bylo možné identifikovat i jiné příčiny, např. pokles zájmu občanů o tuto oblast, na který musely strany reagovat. Autorův styl při popisu programatiky jednotlivých subjektů je většinou neutrální a spíše informativní, po vytčení jednotlivých prvků v programu je každá podkapitola uzavírána krátkým shrnutím, ve kterém se poukazuje na konkrétní nedostatky v programu. Kritičtěji autor komentuje postoj Hnutí za demokratické Slovensko – Lidové strany (HZDS – LS), kde cituje některá ostřejší prohlášení představitelů strany a posléze vysvětluje, co reálně znamenají

kritizované pojmy (např. strana mluví o speciálních orgánech zaměřených na pronásledování vnitřní opozice, autor připojuje poznámku, že se jedná o vyšetřování závažné trestné činnosti z let 1994–1998). S kritikou se také setkáváme u Komunistické strany Slovenska (KSS), u které je konstatováno, že v některých případech usiluje o to, co se již v praxi běžně realizuje, a požadavek strany na pluralitní zastoupení ve všech politických i nepolitických orgánech je dáván do souvislosti s obecně kritizovanou praxí politických nominací na funkce v různých oblastech veřejného života. Kritické vyznění má ještě také komentář k Slovenské národní straně (SNS) (rozpor mezi deklarovaným a činěným – strana se v programu hlásí k principu subsidiarity, dříve ale kritizovala návrhy na širší decentralizaci jako pokusy o destrukci slovenské státnosti), a Smeru (strana kritizuje časté absence poslanců, autor připomíná, že k častému absentským patřil právě předseda strany, dále je kritizována reforma volebního systému na většinový a návrh územního členění 3+1). Od kritického, ale přesto ne zjevně podjatého způsobu popisu programu se autor odchýlil pouze v závěru podkapitoly věnované Smeru, kde uvádí, že „většina ... návrhov smeruje k vytvorení komfortnejších podmienok na účinkovanie Smeru ... v mocenských orgánoch štátu“, aniž by uvedl konkrétní příklad. V závěrečném shrnutí posléze autor shrnuje názory stran na problematiku ústavního systému, voleb, ústředních orgánů a nižších úrovní státní správy, územní členění a justiční systém, přičemž uvádí, ve kterých oblastech by vzhledem k počtu a očekávané síle stran vystupujících s určitými požadavky mohlo dojít během volebního období ke změně. Nakonec rozděluje strany do 4 skupin podle kvantity a kvality (tj. zda jsou požadavky konkrétní, či spíše obecné) zachycení sledované problematiky v programech politických stran, přičemž ve většině kategorií se setkáváme jak se subjekty hodnocenými neutrálně, tak s kritizovanými.

Druhá kapitola, jejímž autorem je Matúš Korba, je zaměřena na zahraniční, bezpečnostní a obrannou politiku v programech jednotlivých stran. V úvodu autor pro každou z politik vymezuje tři klíčová témata a posléze popisuje, jaké představy mají strany k daným tématům. U každého subjektu je uvedeno velmi krátké, dvou až pětivěté, shrnutí, které často uvádí jen velmi obecné a deklaratorní představy. Vzhledem k částečnému tematickému překrývání jednotlivých klíčových bodů se bohužel v některých medailonech objevují formulace velmi podobné těm, které již byly uváděny (např. v podkapitolách *Charakter ozbrojených síl SR a Profesionalizácia a modernizácia ozbrojených síl SR*). V závěru kapitoly je uvedeno souhrnné hodnocení, které se věnuje jednotlivým klíčovým bodům a hledá společné a rozdílné prvky. V něm je nejvíce problematickou závěrečná teze, autor identifikuje bez podrobnějšího vysvětlení rozdíl mezi pojetím národní bezpečnosti u HZDS-LS a KSS na jedné a ostatními subjekty na druhé straně, přičemž pokud se vrátíme ke shrnutí pojetí vnitřní bezpečnosti v závěru o dvě strany dříve, jsou zde zmiňovány teze HZDS-LS, Slovenské demokratické a křesťanské unie (SDKÚ) a KSS. Výrazné rozdíly ale lze identifikovat prakticky mezi všemi subjekty, mezi HZDS-LS a SDKÚ na jedné a KSS na druhé straně v konkrétnosti či abstraktnosti požadavků a mezi HZDS-LS a SDKÚ v identifikovaných problémech a navrhovaných řešeních. Ani přímo v podkapitole věnované vnitřní bezpečnosti není jasně poukázáno na zmíněný rozdíl. V tomto případě lze považovat zvolený způsob popisu za poněkud nešťastný, pravděpodobně nemuselo být identifikováno tolik klíčových bodů a místo uvádění stran v abecedním pořadí by se spíše hodilo jejich rozdělení do skupin podle deklarovaných požadavků.

Autory kapitoly 3. (členěné na úvod, 12 podkapitol věnovaných stranám a závěrečné shrnutí) věnované ekonomice, jsou Miroslav Beblavý a Andrej Salner. Jejich analýza je za-

měřena na potenciální problémy plynoucí z případné realizace volebních programů stran, především z hlediska jejich finanční realističnosti, všimají si také, zda jsou deklarované cíle v souladu se smluvními závazky Slovenska, a sledují navrhovaná řešení problému nezaměstnanosti, jestli strany navrhuji realistická řešení. Obecně lze konstatovat, že autoři u stran prosystémové pravice identifikovali značnou finanční nerealističnost návrhů (návrhy na značné snížení daní a současné snížení deficitu státního či veřejných rozpočtů bez identifikace dostatečných zdrojů ke kompenzaci nižších příjmů). Kritičtěji přistupovali k těm subjektům, jejichž konkrétní požadavky byly v rozporu s obecně deklarovanými zásadami. Autoři např. upozornili, že DS v obecné rovině deklaruje snižování státní podpory, ale když se vyslovuje k zemědělství, kam směřuje nejvíce dotaci v rámci podnikatelské sféry, o snižování nemluví, nebo že Křesťansko-demokratické hnutí (KDH) žádá rovnou daň, ale zároveň navrhuje řadu odpočitatelných položek, nebo že OKS na jednom místě požaduje zrušení instituce a na jiném s ní počítá. Autoři rovněž přihlíželi k reálným slovenským podmínkám (na to doplatila z pravicových stran OKS, jejíž program je chválen jako jasná vize, která je ale pravděpodobně nerealizovatelná ve slovenských podmínkách). Jako realistický je hodnocen pouze program SMK, autoři ale poukazují na jeho jasnou provázanost se zájmy lobby zemědělců z úrodných oblastí jižního Slovenska. U ostatních stran jsou identifikovány různé rozpory, často se především v závěrečném hodnocení stranického programu objevují zdůvodněné pochybnosti o realizovatelnosti návrhů (např. že k realizaci návrhů KSS nebudou v krátko- a střednědobém výhledu dostatečné prostředky ani v případě ideálního vývoje ekonomiky). Nejtvrději je hodnocen program SNS, který je nekompatibilní se smluvními závazky Slovenska a autoři také konstatují nemožnost růstu, který by byl potřebný k naplnění představ SNS. Závěrečné shrnutí de facto

opakuje konstatovanou finanční nerealističnost převážné většiny programů, v případě pravice propojení snižování příjmů bez zdrojů pro často vyšší výdaje, u levice zase další zatížení již tak schodkových veřejných rozpočtů.

Kapitola 4. (členěná na úvod, 3 podkapitoly věnované konkrétním problémům a závěr), jejímiž autorkami jsou Iveta a Eva Radičová, je věnována sociální politice. V úvodu je nejprve stručně a vzhledem ke komplikovanosti těchto systémů pro nezasevěčené přehledně popsán systém sociálního zabezpečení na Slovensku, poté následuje stručný výčet, kolik prostoru a ve kterých částech programu věnovaly strany této problematice. Výjimku představují programy HZDS-LS, KSS, SNS a především OKS, u kterých jsou zmíněny i obecně teze z jejich programů. Následující podkapitoly jsou věnovány sociálnímu pojištění, státní sociální podpoře a sociální pomoci. V první podkapitole nejsou návrhy stran nijak komentovány, ačkoliv řada požadavků je zcela vágnych s minimální výpovědní hodnotou o cílech a prostředcích k jejich dosažení. Nejpodrobněji je i zde zmiňována OKS. V podkapitole věnované sociální pomoci poněkud nešťastně působí věta: „„Novotvary“ politickej scény venujú týmto otázkám jednu vetu.“ Jejich znění působí do značné míry jako útok na některé politické subjekty, kromě toho mezi „novotvary“ není počítána OKS (ačkoliv se jedná o stejně nový subjekt jako většina ostatních „novotvarů“), která spolu se SNS věnuje problematice nejvíce prostoru. Kapitola končí závěrem, ve kterém je upozorněno na hlavní nedostatky programů (neujasněná terminologie, vágnost), přičemž by nebyla na škodu větší adresnost.

Autorem 5. kapitoly věnované národnostní politice je Miroslav Kusý. Jako jediný opustil abecední pořadí a dělí strany do čtyř skupin, kterým věnuje jednotlivé, příp. ještě dále dělené, podkapitoly. Nejprve popisuje strany parlamentní opozice (HZDS-LS a SNS), ke kterým je velmi kritický, národnostní politice

v letech jejich vlády otevřeně přičítá neúspěch Slovenska v dosavadních integračních procesech a kritický tón vrcholí tvrzením, že se strany ze svých chyb nepoučily. Autor jmenuje problémy, kterým se strany nevěnují, a také kritizuje jejich kroky z let 1998–2002, v samotném závěru pak napadá HZDS-ĽS za větu z počátku jeho programu („chceme pro blaho všech vytvářet veřejný život“), kterou označuje za totalitní. Další podkapitola je věnována novým stranám, které jsou popisovány každá zvlášť. Z nich je chválena Sociálně-demokratická alternativa (SDA) za otevřenost, se kterou poukazuje na problém rasismu a potřebu jeho řešení, ke Smeru je autor kritický kvůli vyjádřením jeho představitelů, při popisu programu OKS jako jediný použil otevřenou ironii (čím menší strana, tím obsáhlejší program). Tvrdě autor odsoudil jedinou stranu zařazenou do skupiny tradiční mimoparlamentní opozice (KSS). Ta věnovala národnostní politice jedinou větu a v ní mj. zmínila, že odmítá narušení hranic Slovenska, což je srovnáváno s xenofobními vyjádřeními obvyklými u SNS v 90. letech. Zbylé subjekty jsou uvedeny v podkapitole věnované vládním stranám. Kusý lituje, že v roce 2002 vládní strany nevytvořily vlastní programovou koncepci. Výjimku představuje SMK, jejíž program je vzhledem k rozsahu a propracovanosti chválen, na druhé straně v závěrečném shrnutí jsou uváděny problémy, se kterými může být národnostní politika dle pojetí SMK brzy konfrontována.

Autorem poslední studie, věnované životnímu prostředí a trvale udržitelnému rozvoji, je Mikuláš Huba, který jako jediný věnoval samostatnou podkapitolu ostatním stranám (v této podkapitole je ale pouze zmíněno, že nejlépe propracovaný program má v této oblasti z ostatních stran Strana zelených na Slovensku). Způsob popisu jednotlivých stran (zmínění programových bodů majících vztah ke sledované problematice) je v některých případech značně eklektický až nepřehledný (pokud strana neměla ucelený program k této

problematice). Při hodnocení autor žádnou stranu nenapadá výrazněji než jinou, pouze pokud je její program vůči životnímu prostředí výrazněji citlivý (především se to týká HZDS-ĽS), uvádí data poukazující na rozpor mezi deklarovaným a činěným. Kapitulu uzavírá relativně rozsáhlé závěrečné shrnutí, ve kterém jsou uváděny společné body programů. Dosti prostoru autor věnuje konstatování skoro obecné absence ucelených programů ke sledované problematice, co jej vzhledem ke globálním trendům udivuje. Proti tomu lze ovšem snadno argumentovat obecnou absencí výraznějších projevů postmateriálního cleavage ve společnostech transformujících se zemi bývalého východního bloku.

Obecně lze označit za cennější části publikace studie, ve kterých se autoři neomezují pouze na zmínění programových cílů jednotlivých stran, ale sledují jejich konkrétnost, realizovatelnost, hledají rozpory a nejasnosti a srovnávají deklarované cíle s chováním stran. Kniha může každopádně posloužit čtenářům ke snadnému získání dat o programatice slovenských politických stran, nabízí se možná ale otázka, zda by na sborník tohoto zaměření neměl navázat sborník srovnávající jednání stran (vládních i opozičních) s tím, co deklarovaly ve svých předvolebních programech.

Jakub Šedo

Ladislav Cabada, Michal Kubát a kol.

ÚVOD DO STUDIA POLITICKÉ VĚDY

Eurolex Bohemia, Praha 2002, 445 s., ISBN 80-86432-41-6

Recenzovaná publikace představuje zatím poslední z celé série úvodů do politikologie, které se objevily na českém knižním trhu po roce 1989 (z těch rozšířenějších zmiňme alespoň práci autorských dvojic Křížkovský,

Adamová, německý překlad knihy Berg-Schlossera a Stammena nebo Davidův úvod). Je přitom nutné poznamenat, že při komparativním pohledu, který se zcela přirozeně nabízí, nevychází ze srovnání špatně. Rozhodně z hlediska srozumitelnosti a přehlednosti patří k tomu lepšímu, co momentálně český knižní trh v této oblasti nabízí. Kniha, respektive její velká část, je tak poměrně vhodně využitelná jak pro první ročníky vysokoškolského studia politikologie, tak i pro studenty nepolitologických oborů. Následující text je vzhledem k nesnadné recenzovatelnosti publikace obdobného druhu spíše anotačním přiblížením.

Jako ke každé učebnici se dají vznést určité výhrady, přičemž ta úvodní koncepční se vztahuje k možná až příliš širokému rozsahu témat, které práce pokrývá. Je otázkou, jestli bylo skutečně vhodné zařadit do její poslední třetiny (od kapitoly 12 do kapitoly 18) výklad k některým disciplínám, které sice mají k politikologii úzkou vazbu, ovšem vzhledem k charakteru knihy zde působí trochu nadbytečně. Dle mého subjektivního názoru je jistě oprávněné a zdůvodnitelné zařazení kapitoly k teorii demokracie (K. Skovajsa) či politické sociologii (K. Müller). Problematičtější se už jeví zařazení textu k politické antropologii (L. Cabada) a politické geografii (M. Romancov) a více než zpochybnitelná je závěrečná kapitola věnovaná geopolitice (M. Romancov). Je skutečně vhodné, aby byla v rámci základů oboru pojednána astropolitika? (pro neznalé čtenáře, k nimž se počítá i autor tohoto textu, jde o zkoumání geopolitického potenciálu prostoru, který obklopuje tuto planetu).

V prvních dvou třetinách knihy autorský kolektiv poměrně plasticky nastínil základy oboru. Knihu otvírá kapitola L. Cabady „klasicky“ věnovaná politické vědě jako samostatnému společenskovědnímu oboru, která solidně a s přehledem k věci přibližuje kořeny a vývoj oboru, jeho vnitřní strukturu a současný stav (i s pohledem do českých podmínek). Na to navazuje druhá kapitola (P. Rosů-

lek) vymezující a přibližující pojem politika (velmi vhodné je zde zařazení trojdimenzionálního modelu politiky – polity, politics, policy). Nechybí v ní „standardní“ výběr pojmů s politikou souvisejících – moc, panství, stát, společnost atd. Za drobnost spíše stylistického charakteru je nutné označit autorovo konstatování k osobě N. Machiavelliho ve smyslu, že „neváhal použít všech prostředků k získání politické moci“ (s. 45). To může působit k poněkud nešťastnému zmatení čtenáře vzhledem k pouze „poradnímu“ zaměření Machiavelliho *Vladaře*.

Kvalitně je v následujících kapitolách tři a čtyři představena i metodologie politikologie a komparativní politikologie (obojí B. Říchová) a následně v páté kapitole politická filozofie (M. Skovajsa). Jako trochu problematická je naopak zpracována část kapitoly šesté politické ideologie (P. Rosůlek). Většina ideologií od liberalismu až po feminismus je obsahově přiblížena velmi fundovaně. Podivné je ovšem podřazení fašismu a nacismu pod „hlavičku“ pojednání o nacionalismu, v němž obsahově zabírají většinu prostoru. Přes nesporně úzký vztah k nacionalismu jde o značně rozdílné fenomény, které by nesporně zasloužily zvláštní přístup. Navíc vysloveně zavádějící je následující konstatování: „Přes panující rozdíly mezi konkrétními typologiemi fašistické ideologie – Piłsudského Polska, horthyovského Maďarska, falangistického Španělska, Mussoliniho Itálie, nebo pozdějších „mutací“ v Latinské Americe a Řecku – je společným jmenovatelem fašismu totalitní či v lepších případech autoritativní stát“ (s. 171). S výjimkou Itálie (a to ještě s velkými výhradami) se nikde u jmenovaných států či oblastí nedá hovořit o existenci totalitního státu! A už vůbec se nedá u autoritářských režimů v Polsku, Maďarsku či Řecku identifikovat oficiální a koherentní fašistické ideologie, jak tato věta evokuje (i když se samozřejmě ve všech případech našly v rámci vládnoucí elity určité skupiny, které se zpravidla italským fašismem inspirovaly). Přenášení fenoménu fašismu mi-

mo evropský prostor (viz uváděná Latinská Amerika) je potom značně diskutabilní.

Sedmá kapitola politický systém B. Říchové a následující čtyři kapitoly osm až jedenáct M. Kubáta (formy vlády, političtí aktéři, stranické systémy, volby a volební systémy) představují poměrně vyčerpávající přiblížení daného tématu. V této souvislosti se vzhledem k mimořádně vysoké informativní hutnosti textu u M. Kubáta snad zase jen nabízí otázka, jestli nejde o až příliš „přepálené“ uvedení do studia – viz podrobný popis organizačních modelů stran, detailní výklad k malým stranám či zařazení popisu indexů fragmentace stranických systémů. Spíše opět drobností je potom (z polštiny převzaté) používání výrazů „centrolevice“ a „centroprave“ (s. 265). Bylo by patrně vhodnější používat v češtině obvyklejší „středolevicový“ a „středopravicový“.

Celkově představuje *Úvod do studia politické vědy* přes několik výše zmíněných kritických poznámek velmi solidní práci. Kolektivní charakter práce přitom působil pozitivně na kvalitu textu, když díky specializaci jednotlivých autorů je zpracování jednotlivých kapitol zpravidla velmi fundované.

Lubomír Kopeček

Ramón Zallo

EL PAÍS DE LOS VASCOS Desde los sucesos de Ermua al segundo Gobierno Ibarretxe

Madrid, Editorial Fundamentos/Alberdania, 2001, 262 stran

Kniha *El País de los Vascos* (Země Basků, Od úspěchů Ermuy ke druhé vládě Ibarretxe) je po publikaci *Euskadi o la segunda transición* (Baskicko, aneb druhá transformace, 1997) druhou významnou prací Ramóna Zallo v oblasti politologie. Autor přednáší na Baskické

univerzitě v Bilbau média a kulturní politiku, nicméně v posledních letech se ve svých odborných pracích specializuje na témata výlučně politická.

Publikace *El País de los Vascos* poskytuje čtenáři vyhraněný úhel pohledu na dění posledních let ve španělském Baskicku. Hned v úvodu autor zřetelně vymezuje pole působnosti své knihy, když tvrdí, že „je napsána pro baskickou společnost, ... má sloužit k interní diskusi uvnitř země, o které se soudí, že náleží Baskům“ (s. 9) Jinými slovy pojímá baskický problém z důsledně vnitrobaskické perspektivy.

Ramón Zallo podrobil své kritické analýze léta 1997–2001, která měla přinést intenzivní jednání a otevřené scénáře řešení tamního konfliktu. Dobu mezi podpisem dohod z Ermuy v roce 1997 a vítězstvím Ibarretxeho ve volbách roku 2001 člení do čtyř fází; první fázi vnímá jako otevřenou celospolečenskou krizi po zavraždění radního Blanca, druhou etapu líčí coby euforii po vyhlášení příměří ze strany teroristické organizace ETA a následném podpisu Dohody z Lizarry, třetí období popisuje jako éru vystřízlivění po ukončení příměří a zjevné beznaděje baskické společnosti při obnově krvavé kampaně teroristů, přičemž čtvrtá, závěrečná fáze je pak prezentována coby doba vyhocení konfliktu, ve které naděje vkládané do výsledků voleb z 13. května 2001 ukončila změna mezinárodní situace po atentátech na New York a Washington 11. září téhož roku.

Vedle analytických statí rozebírajících zásadní otázky současné baskické společnosti (např. kulturu politického násilí či vyhraněné ideologické protipóly) se Ramón Zallo pokusil nastínit také možnosti nových východisek konfliktu. Soudí totiž, že řešení aplikovaná v posledních letech nedosáhla větších úspěchů, ba právě naopak jen podtrhla bezvýchodnost přístupu „násilí-represe“. Dvojitý cíl jeho práce pak spočívá zejména ve snaze vzdát hold veškerým snahám a nadějím onoho období a nadto přinést poznatky a poučení v oblasti meto-

dologie mediace mírového procesu a celkové demokratizace baskické společnosti.

V této souvislosti je nutno uvést, že Ramón Zallo je, kromě aktivního účastníka společenského a kulturního dění v zemi, také členem občanského hnutí *Elkarri*, tedy významného a světovou odbornou veřejností uznávaného baskického mediátora, který pochází z proveniencie umírněné nacionalistické levice. Na práci se tento fakt bohužel odráží v často až nekritickém vyzdvihování programů hnutí *Elkarri* a v současném potlačování významu ostatních uskupení podobného zaměření.

V zásadě je kniha systematicky rozčleněna do čtyř tematických celků, z nichž se každý dále dělí do několika základních částí a dílčích podkapitol. Úvodní část *Contenciosos y Procesos* (Sporné otázky a procesy) přináší stručný rozbor současného stavu demokracie na území Španělska, do jehož kontextu je zasazen případ Baskicka. Základní myšlenkou úvodních kapitol je údajná nízká kvalita španělské demokracie, což má dokládat ku příkladu propojenost současných demokratických sil s činovníky starého fašistického režimu nebo existence tzv. „nekritizovatelných institucí“, mezi něž patří mimo jiné královská rodina či armáda, tedy potažmo také Civilní garda, která je částí baskické společnosti dodnes chápána jako nástroj „okupační moci“. Ramón Zallo v případě Baskicka zpochybňuje i legitimitu samotného procesu demokratické transformace Španělska. Jako důkaz mu slouží referendum o nové ústavě z roku 1978, kterou nepodpořilo, ať již zápornými hlasy či svou absencí, více než 70 % obyvatel Baskicka, i referendem z roku 1979 o statutu autonomie, o kterém rozhodla těsná většina 54 % obyvatelstva (s. 20) Čtvrtstoletí trvající atmosféru politicky motivovaného násilí, uchýleného systému hodnot, stejně jako ostrého ideologického boje pak autor klade za vinu patové situaci v rozdělené společnosti, ve které jedni, považující právo na seburčení za základní právo všech obyvatel demokratického státu, prosazují revizi ústavy, a druzí, tedy

„některé strany a intelektuálové se děsí perspektivy, která by daný status quo zpochybňovala“ (s. 27) V této souvislosti je pikantní autorem zmíněný případ Navarry. Baskičtí nacionalisté v rámci boje za „seburčení“ zahrnují do území Baskicka také Navarru, což vyjadřují heslem „*Nafarroa Euskadi Da*“ (Navarra je Baskicko), ačkoli většina obyvatel starobylého království je zásadně proti.

Největší míru zodpovědnosti za současnou situaci pak Zallo přenáší na přímé protagonisty konfliktu, tedy „organizaci ETA a Aznarovu vládu, které nemohou, ale ani by neměly dojednávat konkrétní politická východiska“ (s. 26) jelikož soustavně ignorují skutečné potřeby baskické společnosti.

Druhá část publikace *Las Cuatro Fases del Ciclo* (Čtyři fáze cyklu), je částí nejdelší; analyzuje dění ve čtyřech výše zmíněných obdobích, přičemž největší prostor je věnován interpretaci a komentářům událostí, o kterých se předpokládá, že jsou čtenáři důvěrně známy.

Mezi nejzajímavější pasáže tohoto oddílu patří zamyšlení nad dvojitou morálkou španělské politické elity v době, kdy vedle právního boje proti teroristické organizaci ETA došlo k prvním odsouzením členů jednotek GAL. Zejména představitelé PSOE, za jejíž vlády byly jednotky aktivní, odmítali a do jisté míry dodnes odmítají připustit, že se dá srovnávat separatistický „terorismus organizace ETA s patriotickým terorismem jednotek GAL“ (s. 36)

V kapitole zabývající se Dohodou z Lizarry stojí za zmínku stať komentující malou objektivitu médií, která tehdy označovala 70–75 % obyvatel Baskicka za odpůrce Dohody z Lizarry, bylo „ovšem s podivem, že 60 % obyvatel volilo právě strany, které tuto dohodu podepsaly“ (s. 73)

Za zmínku stojí také strany věnující se popisu všeobecného pocitu znechucení a beznaděje po obnově krvavé kampaně ze strany ETA v roce 2000, které se od zbytku knihy mírně liší. Teroristé tehdy zavraždili 23 lidí, mimo jiné významné a pro Baskicko pracující

osoby, jakými byli bývalý socialistický ministr školství Fernando Buesa, bývalý představitel regionu Gipuzkoa Juan Maria Jáuregui, antifrankistický novinář López de la Calle či katalánský probaskický socialista Ernest Lluch. Styl této části připomíná spíše osobní zpověď autora, což lze vysvětlit skutečností, že mnohé z obětí důvěrně znal, nemluvě o tom, že jeden z atentátů byl spáchán i na půdě Baskické univerzity, kde sám přednáší. Obnovení kampaně tedy rozhodně odmítá a souhlasí s názorem, že od zrušení příměří „ETA pracuje jen pro svého nepřítele“; (s. 106) což potvrdily mimo jiné i výsledky všeobecných voleb z jara 2000, ve kterých dosáhla vládní PP významného vítězství.

Analýza posledního časového období pak rozebírá rok 2001, který je označován za dobu hegemonie centralistů blokujících jakoukoli snahu o dialog. Období vyhrocených střetů přináší obrat smýšlení baskického obyvatelstva a veřejnost, tedy 94 % obyvatel, v řadách voličů PP pak 67 %, se opět vrací k podpoře nutnosti celospolečenského dialogu bez výjimky. (s. 108) Volby z 13. května 2001 se měly podle Zalla stát možným zklidňujícím faktorem, jelikož obě ideologicky vyhraněné skupiny („antinacionalisté“ z PP, ale také extrémní nacionalisté z EH) ztratily pozice a důvěru opět získal vůdce umírněných nacionalistů Juan José Ibarretxe (ve vládní koalici PNV-EA), jenž se mohl poučen z minulých období vyvarovat chyb a přivést zemi zpět k dialogu.

Významná je bezpochyby také analýza důsledků atentátů z 11. září 2001. V tomto ohledu Zallo předkládá častý názor baskických, především levicových kruhů, které nesouhlasí se změnou řešení problémů spojených s terorismem. Nový trend „nulové tolerance“ a černobílého vnímání konfliktních situací pod heslem „s námi nebo proti nám“, či zjevná podpora mezinárodního společenství válečným řešením konfliktů ze strany hegemonů stranící centrální moci v jakémkoli zásahu proti „podezřelým hnutím“ (s. 11) prý silně ovlivnily dění ve Španělsku, kde bylo dopřá-

no sluchu názoru, že je možné „terorismus porazit jedine silou a nikoli pomocí větší demokracizace.“ (s. 11).

Následující tematický celek *Cuestiones Nacionales, Violencia, Discursos y Agentes* (Národnostní otázky, násilí, události a činitelé) poskytuje hlubší analýzu některých přímých problémů Baskicka. Zásadní je ku příkladu současná otázka dvojího pojetí nacionalismu. Periferní nacionalismy jsou prý vnímány coby ideologie „s rysy iracionality, esenciální metafyziky, quasi-náboženských citů, etnické exkluzivity a nesolidárnosti... jako nepřátelé států“ (s. 139) či „reálná hrozba demokracie“ (s. 140), zatímco nacionalismy národních států (ve Španělsku se jedná o tezi „konstitučního patriotismu“) jsou pokládány za prvek státotvorný, a tudíž veskrze pozitivní. Ramón Zallo však podobně generalizování politických problémů kritizuje, přičemž své názory opírá o příklad právě španělského státu, ve kterém „tvoří většina nacionalismů nejen součást demokratického systému, ale který svůj řád a hodnoty ... na decentralizaci moci přímo váže.“ (s. 140)

Následující zajímavou stat' tvoří rozbor etického hlediska politického násilí v Baskicku. Autor zde dochází k závěru, že sice „násilí bylo legitimní proti vojenské frankistické diktatuře, ve které neexistovaly svobody... a že v dnešní demokracii pro násilí žádná legitimita neexistuje...“, nicméně že z hlediska etiky nejsou činy organizace ETA obhajitelné ani podle tehdejších ani podle současných etických principů.“ (s. 177)

Výrazných kvalit dále dosahuje analýza problematiky obětí terorismu, jejíž nejsložitější součástí je existence mnoha odlišných typů obětí různých druhů násilí (vraždy a vyhrožování ze strany teroristů, pouliční násilí *kale borroka*, „výpalné“, ale na druhé straně i mučení obžalovaných či dislokace odsouzených). Ramón Zallo zdůrazňuje nutnost vnímat všechny oběti jako stejně trpící, jelikož míra jejich utrpení se nedá rozlišit; teprve „rovnost“ v této otázce totiž může přinést ur-

čité úspěchy v usmíření společnosti. Zároveň však dodává, že tohoto cíle není možné dosáhnout v situaci, kdy jsou jednotlivá hnutí za práva obětí konstantně zneužívána k politickým účelům.

Závěrečnou část knihy *Perspectivas* (Perspektivy) pak plně charakterizuje její název. Na stránkách posledních kapitol se autor kromě pohledu do budoucna vrací ke kritice negativních dopadů na Baskicko v době po 11. září 2001. Tvrdí, že se vedle nové „křížové výpravy proti terorismu“ (s. 226) vinou odhalení křehké pozice národních států „vrátila do Španělska inkvizice“ což vysvětluje skutečností, že „se nehledají řešení a dohody, ale [že] v dnešním Španělsku platí především síla a zastrasování.“ (s. 227) Svá tvrzení opírá o kritiku globalizovaného světa, který vidí „v obrysech atributů křesťanského boha – jednoho a trojjediného. Jeden svět – jeden kapitalismus – s tripolaritou USA, EU a Japonska, ve které místo odpovídající Bohu otci zaujímá americké impérium.“ (s. 153) V této souvislosti spatřuje smysl periferních nacionalismů, které si v nových podmínkách kladou otázky osudu svých kultur i celých společností. V závěrečných úvahách dochází Ramón Zallo k přesvědčení, že nejdůležitější stránkou změn v baskické společnosti musí být vedle mediátorských snah jednoznačně osvěta a vzdělávání, které mají za úkol lidem dokázat, že stav „nenásilí“ je pro demokracii přirozený, a které mají navíc zabránit „vzniku ideologického vakua mezi baskickým a španělským nacionalismem“ (s. 250) Demokratické sebeuvědomění obyvatel Baskicka pak nachází v prostředí, ve kterém by žádný čin teroristů nebyl obhajitelný, ale také v prostředí zavrhujícím doktrínu „pacifikace“ Baskicka vládní PP, která hlásá, že v Baskicku „neexistuje žádný politický konflikt ani potřeba změn, nýbrž jen problém terorismu a života s ním“ (s. 226)

Celkově lze recenzovanou publikaci považovat za velmi zdařilý počín představující ucelený pohled jedné strany baskického kon-

fliktu, který je v současnosti možno pokládat za nejkrvavější konflikt na území západní Evropy. Vyhraněné názory a analýzy umírněného levicově nacionalistického akademika, které by mohly znehodnotit kvality práce, jsou díky jasně formulovaným cílům jejím zřejmým kladem a přínosem. Čtenář s jejich pomocí může lépe pochopit názor ideologického proudu, který má mnoho příznivců a přitom není mimo území samotného Baskicka nikterak často prezentován. Z tohoto úhlu pohledu práce představuje velmi vhodný doplňkový materiál ke studiu baskického konfliktu. Z hlediska uspořádání je hlavním pozitivem knihy kvalitní a přehledná organizace, a zejména pak hodnotný poznámkový aparát.

Na závěr je vhodné dodat, že přes své nesporné kvality je práce pro českého čtenáře velmi náročná, neboť předpokládá nejen výbornou orientaci v moderních dějinách i současné politické situaci Baskicka (většina událostí totiž slouží pouze jako objekt více či méně podrobné analýzy či osobní interpretace), ale také znalost mnoha baskických výrazů, které do základní slovní zásoby v oblasti politiky, ekonomie či společenských věd zcela nepatří.

Libor Štěpánek

Śłodkowska Inka

WYBORY 2001 Partie i ich programy

Institut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk (ISP PAN), Warszawa, 2001, 250 stran

Poslední parlamentní volby, které se v Polsku odehrály v roce 2001, byly zajímavé hned z několika důvodů. Pravicová vláda byla alternována levicovou vládou koalice Svazu demokratické levice a Unie Práce (SLD-UP). Koaliční spojení postkomunistické levicové

strany SLD s postsolidaritní levicovou stranou UP, která se vždy profilovala jako nesmiřitelný odpůrce komunismu, představuje v polském stranicko-politickém systému velkou změnu. Další zajímavostí voleb bylo, že se opět konaly podle nového volebního řádu. Byla zrušena celostátní krajská listina a pro přepočítání volebních hlasů byla zvolena metoda Sainte-Laguë. Volebního klání se zúčastnilo celkem deset politických stran, přičemž některé z nich byly zcela nové.

Volební strany a jejich programy jsou hlavním předmětem knihy Inky Ślodkowské *Wybory 2001. Partie i ich programy*. Kniha obsahuje programy koalice SLD-UP, Volební akce Solidarita¹ (AWS), Unie svobody (UW, Samoobrana Polské republiky, Práva a spravedlivosti (PiS), Polské lidové strany (PSL), Občanské platformy (PO), Hnutí společná alternativa a Ligy polských rodin (LPR). Kniha je členěna do deseti kapitol, přičemž každá kapitola je věnována jedné straně. Každá kapitola obsahuje tedy přetištěný celý volební program a údaje o volebním výboru strany, který je doplněn jmenným seznamem jeho členů a adresou výboru. Tato informace je ještě obohacena o přesný název strany, její zkratku (v případě koalice – zkratku koalice) a volební heslo. V knize je obsažen jmenný rejstřík a seznam zkratek. Kniha navazuje na dřívější publikace Archívu polských politických stran ISP PAN (Archiw Polskich Partii Politycznych

ISP PAN). V roce 1995 vyšla opět pod vedením Inky Ślodkowské kniha *Programy partii i ugrupowań parlamentarnych 1989–1991* (I. a II.). V roce 2001 pak vyšly volební programy politických stran z let 1991 a 1993², následně byly doplněny knihou, která je předmětem recenze. V celé řadě chybí pouze volební rok 1997.

Kniha je praktickou příručkou pro všechny, kteří se zajímají o polské politické strany a volby. Pozitivní je, že všechny programy jsou otištěny v původní délce a nejsou nijak kráceny ani redakčně upravovány, což umožňuje zajímavé srovnání nejenom, co se obsahuje, ale i rozsahu jednotlivých programů. Podle mého názoru by kniha mohla být doplněna o shrnující závěr, ve kterém by byly volební programy stran shrnuty a porovnány. Zároveň chápou, že to není ambicí knihy.

Na závěr lze pouze konstatovat, že by obdobnou publikaci, která by se věnovala českému prostředí, odborná veřejnost jistě ocenila.

Anna Matušková

Poznámky:

1. Volební akce Solidarita vyhrála společně s Uníí svobody volby v roce 1997. Vládní koalice AWS-UW se ale záhy rozpadla.
2. *Wybory 1991. Programy partii i ugrupowań politycznych* (Warszawa 2001). *Wybory 1993. Partie i ich programy* (Warszawa 2001).

Konference Deset let Ústavy České republiky: východiska, stav, perspektivy

Dne 13. 11. 2002 se uskutečnila v Praze v prostorách Senátu Parlamentu ČR konference „Deset let Ústavy České republiky: východiska, stav, perspektivy“, kterou uspořádala Stálá komise Senátu pro Ústavu ČR a parlamentní procedury. Účastníky konference, kteří přednesli své referáty, byli vysokoškolská učitelé a specialisté v oblasti ústavního práva, teorie práva či politologie, politici, kteří stáli u zrodu Ústavy ČR, ale i tvůrci výkladu Ústavy, tedy soudci Ústavního soudu ČR. Někteří pojalí svá vystoupení jako oslavu, jiní jako zamyšlení nad vznikem a životem naší ústavy, objevily se i střety mezi názory či dokonce mezi příslušníky jednotlivých institucí. V úvodu konference byl přečten pozdravný dopis prezidenta republiky, jednání se účastnil předseda Senátu Petr Pithart i předseda senátní komise pro Ústavu Jiří Stodůlka, politici (např. J. Ruml, H. Marvanová, M. Uhde, R. Falbr, O. Motejl), významní státní úředníci (L. Voleník) i soudci (P. Kučera, M. Mazanec, E. Wagnerová, P. Varvařovský, V. Güttler).

Konferenci uvedl Jan Filip (PrF MU, Brno), který upozornil na hlavní problémy při vzniku Ústavy ČR i v jejím dalším vývoji, shrnul její hlavní změny a zdůraznil i pro přítomné aktivní politiky, že politik se musí naučit s ústavou žít, nikoli se přít o její obsah.

V první části konference vystoupili pamětníci a skuteční aktéři stojící při vzniku Ústavy ČR. Dle názoru prvního z nich, Jana Kalvody, v textu ústavy chybí podrobnější úprava u těch institutů, které byly v době přijímání Ústavy sporné. Při realizaci Ústavy někdy podle něj politici jednali s tím, že pravidla je možno obcházet, chybný je však při realizaci Ústavy pragmatismus i právní formalismus. Povinná opatrnost by se měla objevit při každé snaze o vylepšení Ústavy, lepší je ji jen „obalovat“ ústavními zvyklostmi. Jako i řada dalších přednášejících si myslí, že hlavní chyba v ži-

votě Ústavy ČR bylo zkrácení volebního období v roce 1998. Jako Jan Kalvoda hodnotil okolnosti vzniku Ústavy ČR z perspektivy vládní, Miloslav Vybourný, jeden ze spolu-tvůrců Ústavy ČR, se zabýval vznikem Ústavy ČR z perspektivy parlamentní, citoval neznámé historické dokumenty a vysvětlil politické složení i motivy příslušných komisí činných při přípravě Ústavy ČR. Klíčovými problémy při vzniku Ústavy bylo hlasovací kvórum pro přijetí ústavního zákona, zařazení Listiny do textu Ústavy, problematika referenda a územněsprávní členění. Hlasovací kvórum pro změnu ústavy bylo přijato kompromisně, problém Listiny byl vyřešen samostatným způsobem, řešení referenda a územněsprávní problematiky bylo odsunuto. Dle M. Vybourného dokumentem „na kusu papíru“, který zachránil Ústavu ČR, aby byla včas přijata, byla písemná dohoda podepsaná v předvečer hlasování o Ústavě v tom smyslu, že nebude přijat žádný pozměňovací návrh, na němž se neshodnou všechny vládní strany. Tomáš Ježek (VŠE, Praha) upozornil na velký význam nezávislosti a síly finančních institucí (jako ČNB, NKÚ nebo Komise pro cenné papíry) pro demokracii. Vojtěch Cepl (soudce ÚS ČR) se zabýval ideou konstitucionalismu, která je korekturou vlády většiny, napětím mezi vládou většiny a vládou práva, potřebou rigidity a stability Ústavy. V diskusi k této části konference zejména o okolnostech vzniku Ústavy ČR se zúčastnili Iva Brožová (předsedkyně NS ČR), Zdeněk Jičínský, Vojtěch Filip a Jiří Vyvadil.

Dále pak vystoupil se svým referátem o teoretické koncepci Ústavy ČR Václav Pavlíček (PrF UK, Praha), optimalizací vyladění rovnováhy ústavního systému ČR z hlediska modelů demokracie se zabýval Michal Klíma (VŠE Praha), referát Aleše Gerlocha (PrF UK, Praha) byl o principiálnosti, účelnosti a účelovosti v kontextu stability a dynamiky ústavního řádu České republiky. Karel Klíma přistoupil k hodnocení Ústavy ČR z pohledu komparatistického.

O dotváření Ústavy judikaturou ústavního soudu a ústavními zvyklostmi přednášel Pavel Holländer (soudce ÚS ČR). Ústava dle jeho pojetí obsahuje principy, určuje cíle, ne však cestu. Všechny ústavní soudy dotvářejí právo jednoduché i ústavní. Holländer upozornil na situaci, kdy Ústavní soud ČR musel reagovat na pravé mezery ústavního práva (otázka počítání času v ústavním právu), na vnitřní rozpornost ústavy (výklad aplikovatelnosti mezinárodních smluv po tzv. euronovele Ústavy). Zdůraznil, že v jemné hře ústavních institucí je nutná vysoká kultura diskuse a kultura sebeomezení. Na tento příspěvek navázal Jiří Malenovský (soudce ÚS ČR) výkladem aplikace a interpretace Ústavy z hlediska euronovely. Zejména zdůraznil, že není možno vykládat pravomoci Ústavního soudu úzkým výkladem čl. 87, neboť novela čl. 1 odst. 2 Ústavy ČR přinesla nový výklad celé Ústavy tím, že zavázala všechny orgány ČR v prvním článku Ústavy zajistit, aby Česká republika dodržovala závazky, které pro ni vyplývají z mezinárodního práva. Z pohledu tohoto výkladu je pak špatná argumentace dovozující, že by snad neměl Ústavní soud zakročit v případě rozporu zákona s mezinárodním závazkem České republiky, a to zejména v oblasti ochrany lidských práv.

Jindřiška Syllová (PSP ČR) se zabývala naplňováním ústavní charakteristiky Parlamentu ČR vlastní činností Parlamentu. Vladimír Mikule (UK, Praha) se pak věnoval problematice územní samosprávy v rozsahu její ústavní úpravy.

Jan Filip na závěr odborné části konference shrnul, že v průběhu konference jsme českou ústavu viděli z pohledu pamětníků, kteří se podíleli na vzniku Ústavy, pro něž je to významná část jejich života, z pohledu kon-

stitucionalistů a z pohledu soudců Ústavního soudu, kteří Ústavu dotvářejí. Vedle textu Ústavy již nyní je významnou součástí materiální ústavy i cca dvacet tisíc rozhodnutí Ústavního soudu, rozhodnutí správních soudů i Nejvyššího soudu, praxe parlamentu, postoje exekutivy k ústavě i praxe orgánů ve volbách. Stručnost Ústavy nám umožňuje dvě cesty: cestu úcty (vážíme si Ústavy a v jejím duchu ji budeme provádět zákony) i cestu arogance (obejdeme Ústavu zákonem).

V návaznosti na odbornou část konference se uskutečnilo slavnostní Shromáždění k 10. výročí přijetí Ústavy, kde vystoupil předseda Senátu Parlamentu ČR Petr Pithart, předseda Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Vladimír Zaozálek a místopředseda Ústavního soudu ČR Miloš Holeček. Všichni tito ústavní funkcionáři zdůraznili potřebu úcty k Ústavě, která garantuje vládu práva vedle vlády většiny.

Konference i navazující slavnostní shromáždění (obojí s velmi reprezentativním zastoupením) zdůraznily důležitost Ústavy pro politiku i právo v České republice. Probíhající diskuse poukázaly na živost některých problémů, které zde jsou již od přijetí Ústavy, i na problémy, které vznikají při výkladu či naplňování Ústavy. Bylo velmi podnětné zjistit, v čem vidí problémy české ústavnosti soudci, teoretici i politici – někdy se ve svých stanoviscích scházeli, jinde došlo k zásadnější diskusi. U většiny přednášejících i diskutujících byla patrna snaha aktivně přispět k dalšímu vývoji naší ústavnosti a demokracie, a k tomu patří i pluralita názorů a střetávání mezi nimi.

Z odborné konference Deset let Ústavy České republiky by měl vyjít sborník s přednesenými referáty i některými dalšími příspěvky.

Kateřina Šimáčková

Polské komunální volby 2002 – opět ve znamení systémových změn

MICHAL KUBÁT*

Abstract: Polish Local Elections 2002

The article deals with the Polish local elections 2002. These elections were interesting and important because of two circumstances. First of all, the mayors of towns and cities were elected for the first time in direct elections. Secondly, Polish politicians again changed the electoral system.

Local elections 2002 did not bring any changes of Polish party system formed by the parliamentary elections 2001. The Alliance of Democratic Left is more weak, but it is still the largest political party in Poland. The pro-system right is not falling, but it is all the time divided into many parties and that is why it can not for the time being endanger the left. The position of the rural Polish People Party has not changed. The rising of the extreme parties is still going on. The Union of Freedom, former governing party, was defeated in parliamentary elections 2001 and again in local elections 2002 and its future is considerable uncertain. *Keywords:* Poland, municipal politics, local elections, electoral system, direct elections of mayors, Polish political parties

1. Úvod

Na konci října 2002 se v Polsku konaly čtvrté komunální volby po r. 1989. Polští voliči počtvrté volili zastupitele v obcích, podruhé zastupitele v okresech a vojvodstvích a poprvé starosty a primátory měst.¹ Za „normálních“ podmínek by patrně nestálo za to se řadovými komunálními volbami v nějaké byť pro nás sousední zemi podrobněji zabývat (takto patrně uvažovali na podzim 2002 čeští novináři), ale to bychom nesměli hovořit o Polsku, kde se pořád něco děje. Co se tam dělo tentokrát? Poslední polské komunální volby jsou významné přinejmenším z jednoho důvodu. Polsko opět změnilo svůj volební systém (v případě komunálních voleb od r. 1989 již potřetí). Tato skutečnost je pro nás obzvláště zajímavá, protože změna mimo jiné spočívala v tom, že byla zavedena přímá volba starostů a primátorů, což je otázka, která se občas objevuje v českých politických diskusích. Polský příklad by pro nás mohl v tomto bodě být, ostatně nikoliv poprvé, poučný.

* Autor působí v Institutu mezinárodních teritoriálních studií Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity v Praze. Veškerou korespondenci zasílejte na adresu majkkubat@hotmail.com.

2. Politické spory týkající se voleb

Ačkoliv se volby konaly až na konci října 2002, svoji politickou roli sehrávaly mnohem dříve. Po parlamentních volbách 2001, ze kterých vzešla nová levicová vládní koalice Spojenectví demokratické levice (SLD), Unie práce (UP) a Polské lidové strany (PSL), se na politické scéně záhy rozhořelo několik politických sporů, a to i mezi členy vládní koalice, z nichž jeden se týkal právě komunálních voleb 2002. O co se jednalo? Hlavními spornými body byly otázky volebního systému, termínu konání voleb, omezení počtu zastupitelů a návrhy na zavedení přímých a všeobecných voleb starostů a primátorů měst.

Jednou z důležitých otázek byla matematická metoda sčítání hlasů a přerozdělování mandátů. SLD a UP prosazovaly d'Hondtovou metodu, zatímco PSL a opozice metodu Sainte-Lagué (výhodnější pro menší uskupení). SLD a UP dále trvaly na jarním termínu voleb, který by znamenal zkrácení volebního období dosavadních samospráv. Oproti tomu PSL a opozice usilovaly o řádný podzimní termín voleb. SLD se domnívalo, že jarní termín voleb je pro něj strategicky výhodnější, protože od parlamentních voleb 2001, ve kterých drtivě zvítězilo, uplyne relativně málo času, a tedy počítalo s jakýmsi setrvačným opětovným vítězstvím. Oproti tomu celkem realisticky dospělo k názoru, že po roce vládnutí jeho preference poklesnou, a volební výsledek v podzimních komunálních volbách tak bude ohrožen (tento předpoklad se ostatně potvrdil). Sejm však SLD pěti hlasy v lednu 2002 přehlasoval a rozhodl, že volby se budou konat na podzim téhož roku.

Další otázkou byly návrhy na omezení počtu zastupitelů. Tento návrh byl Sejmem schválen a došlo k radikálnímu snížení jejich počtu, a to až o 30 % (v hlavním městě Varšavě, jejíž administrativní uspořádání určuje zvláštní zákon, je pokles zastupitelů ještě větší). Avšak nejvíce klíčová byla otázka přímé a všeobecné volby starostů a primátorů. V Sejmu existovaly dva návrhy, jeden z dílny SLD a druhý pocházející od poslanců Občanské platformy (PO). Oba návrhy se od sebe značně odlišovaly. Návrh SLD počítal s tím, že přímé volby starostů by se konaly pouze v menších obcích do 20 tis. obyvatel. PO požadovala přímé a všeobecné volby starostů ve všech obcích, čili také ve větších městech (jednalo se o jeden z klíčových obecných politických požadavků této strany). SLD nakonec ustoupilo a poslanci schválili návrh PO (Kubát 2002, Paradowska 2002c).

3. Nový volební systém²

Jaký je tedy volební systém, podle kterého se komunální volby na podzim 2002 konaly?

Nejprve volby zastupitelů. V obcích do 20 tis. obyvatel platí volební systém prosté většiny. Zvolen je kandidát, který získá většinu hlasů. Volební obvody ale nejsou výhradně jednomandátové. Jejich velikost se pohybuje od jednoho do pěti mandátů. Podmínkou pro registraci kandidáta je předložení 25 podpisů voličů, kteří tak vyjadřují souhlas s kandidaturou dané osoby.

V obcích nad 20 tis. obyvatel jsou zastupitelé voleni proporčně. Používá se d'Hondtova metoda sčítání hlasů a přerozdělování mandátů. Volební obvody jsou vícemandátové a jejich velikost kolísá od pěti do osmi mandátů. Pro účast v procesu přerozdělování mandátů je nutné překonat pětiprocentní volební klausuli. Aby byl volební výbor³ registrován, musí volební komisi předložit minimálně 150 podpisů voličů.

Okresní zastupitelé jsou voleni také proporčně, používá se také d'Hondtova metoda sčítání hlasů a přerozdělování mandátů a rovněž pětiprocentní volební klausule. Jiná je velikost volebních obvodů, která činí od tří do deseti mandátů. Každý registrovaný volební výbor musí být podpořen nejméně 200 podpisy voličů.

Poslanci vojvodských parlamentů jsou voleni v proporčních volbách s d'Hondtovou metodou sčítání hlasů a přerozdělování mandátů a pětiprocentní volební klausulí. Vícemandátové volební obvody jsou pěti až patnáctimandátové. Každý volební výbor musí být za účelem registrace podpořen alespoň 300 podpisy voličů.

V případě starostů a primátorů měst je volební systém odlišný. Používá se systém absolutní většiny v dvoukolové variantě. Kandidát musí ke zvolení získat absolutní většinu odevzdaných platných hlasů. Pokud nikdo takovou většinu neobdrží, koná se po čtrnácti dnech kolo druhé, do kterého postupují dva kandidáti s největším počtem hlasů z kola prvního. Ve druhém kole stačí ke zvolení prostá většina hlasů.⁴ Podmínky k registraci ukazuje následující tabulka.

Tabulka č. 1 – podmínky k registraci kandidáta na funkci starosty/primátora

velikost obce	požadovaný počet podpisů voličů
do 5 tis.	150
do 10 tis.	300
do 20 tis.	600
do 50 tis.	1 500
do 100 tis.	2 000
nad 100 tis.	3 000

Pramen: Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Tekst ujednolicony na podstawie Dzienników Ustaw Nr 113 z 20 lipca 2002 r., poz. 984 oraz Nr 127 z 10 sierpnia 2002 r., poz. 1089.

4. Příčiny zavedení přímé a všeobecné volby starostů/primátorů a problémy s tím spjaté

Příčiny nastolení a prosazení požadavků na zavedení přímých a všeobecných voleb starostů a primátorů jsou primárně dvojí. Za prvé je to důsledek evidentní krize samosprávy, do jaké se Polsko v posledních letech dostalo. Tuto krizi se snažil zmírnit již předchozí Sejm (1997–2001), který schvaloval některé návrhy finančních zákonů týkajících se samospráv a postupného snižování počtu zastupitelů. Tyto kroky však nepřinášely v dostatečné míře nápravu. Polská samospráva trpí celou řadou neduhů jako jsou korupce, všezahrnující partokracie, prolínání veřejných zájmů obcí a soukromých zájmů lokálních politiků, nejasnosti v kompetencích, nepřehledné financování (Polsku stále chybí zákon o financování samospráv a až 73 % příjmů obcí, okresů a vojvodství tvoří prostředky ze státního rozpočtu⁵) apod. Poslední záchranou tedy měla být přímá a všeobecná volba starostů a primátorů měst. Mělo se jednat o velkou systémovou změnu, která změní lokální politické poměry, stranické systémy, omezí lokální partokracie a zlepší celkové fungování samospráv. Voliči mají volit konkrétní osoby a ne politické strany.

Přímo zvolení politici mají být samostatně odpovědní za své činy a voliči tedy vědí, kdo za co odpovídá. Má dojít k přirozenému kreování nových lokálních politických elit. Občany zvolení politici mají mít větší legitimitu a stát se vůdci lokálních společenství.

S tím souvisí i druhá příčina, proč panovalo přesvědčení o vhodnosti či spíše nutnosti zavedení přímých voleb starostů. Výše uvedené argumenty ve prospěch přímé volby zní pěkně a veřejné mínění se pro tento krok jednoznačně vyslovovalo (podle různých průzkumů podporovalo zavedení přímých voleb starostů až 80 % obyvatel). Tato skutečnost neunikla pozornosti politických stran a jejich vůdců (bez ohledu na politické zaměření; viz kapitola v tomto článku *Politické spory týkající se voleb*), tím spíše, že Polsko procházelo v posledních třech letech volebním maratónem: od roku 2000 se tam konaly troje volby – prezidentské v roce 2000, parlamentní v roce 2001 a komunální v roce 2002.

Přímé a všeobecné volby starostů a primátorů tedy byly schváleny hladce. Tento zásadní politický a systémový krok však byl provázen mnoha problémy. Hlavním problémem je jeho nesystémovost. V důsledku politických kompromisů při přípravě zákona došlo k fatální nekonsekvenční. Byly zavedeny přímé a všeobecné volby starostů a primátorů jako jakési panaceum a nic víc. Přímo zvolený starosta či primátor neobdržel nové kompetence, ačkoliv se o to některé strany v Sejmu pokoušely (hlavně PO, proti však byly především SLD a PSL). Je vtěsnán do svěřací kazajky starého zákona o samosprávě, který veškeré kompetence přiznává voleným zastupitelstvům skládajícím se z politických stran.⁶ Starosta nemusí být ani lídrem stranické kandidátky, a proto nemá možnost budovat si vlastní politické zázemí. Má být silný nikoliv svým politickým nebo kompetenčním postavením, ale výhradně z titulu jeho zvolení občany. Bude tak moci efektivně působit? Největší problém patrně nastane v situaci, kdy například levicový starosta bude muset spolupracovat s pravicovou radou a zastupitelstvem (jak si dále ukážeme, situace, kdy je starosta/primátor politicky odlišný od rady a zastupitelstva, po volbách hojně nastaly). Starosta nebo primátor je prakticky neodvolatelný a sesadit ho lze jen velmi obtížně.⁷ Přestože je na vyhodnocení fungování nových zastupitelstev a přímo volených starostů brzy, řada pozorovatelů oplývá skepsí. (Paradowska 2002c, Paradowska, Janicki, Urbanek 2002, Rzeczpospolita 13.11.2002).

Po volbách je jasné, že přímé volby starostů a primátorů zvyšují atraktivitu voleb (to se ale ve volební účasti příliš neprojevovalo). Avšak jak polská autorka poznamenává: „*po nejatraktivnějším volebním boji přichází všední den a začínají problémy.*“ (Paradowska 2002c)

5. Volební kampaň a její financování

Nové přímé a všeobecné volby starostů a primátorů silně ovlivnily volební kampaň a celý průběh voleb, a to tak, že zastínily průběh ostatních hlasování. Je to logické, jednalo se o volby nové a volby do jednohlavých institucí jsou vždy „atraktivnější“ a těší se větší pozorností. Volební kampaň začala hned po prázdninách. Jako první zahájilo kampaň SLD, které v sobotu 7. září 2002 uspořádalo volební konferenci v americkém stylu, které se zúčastnilo okolo 4 tis. stranických funkcionářů a volebních kandidátů. Ostatní politické strany zahájily kampaň skromněji, snad kromě PO, která zahájila kampaň o den později ve varšavském Polském divadle za účasti několika set straníků (Rzeczpospolita 9. 9. 2002). Pompéznosti či naopak skromnosti (eventuálně absenci) inauguračních shromáždění odpovídaly i sumy peněz, které jednotlivé

strany v kampani utratily. SLD deklarovalo, že dá za kampaň maximálně 50 mil. zlotých. Ostatní strany byly mnohem skromnější.⁸

Výdaje SLD se blíží horní hranici stanovené zákonem. Při volbách do obecních zastupitelstev lze v obci do 20 tis. obyvatel utratit za kampaň na jednoho zastupitele maximálně 750 zlotých. V obcích nad 20 tis. obyvatel to je 1 tis. zlotých. Na úrovni okresů je horní hranice stanovena na 2 tis. zlotých, ve městech se statutem okresu to je maximálně 3 tis. zlotých a ve vojvodstvích lze utratit nejvýše 5 tis. zlotých. Limity finančních nákladů volebních kampaní se při volbách starostů/primátorů měst odvíjejí od počtu obyvatel sídel. V obcích do 500 obyvatel může volební výbor vydat po 0,5 zlotých na jednoho obyvatele. Ve větších městech se přičítá po 0,25 zlotých za každého obyvatele nad 500 tis. Tímto způsobem lze největší prostředky na kampaň věnovat při volbách primátora Varšavy (celkem 1 mil. 610 tis. obyvatel), a to 527 tis. zlotých (Rzeczpospolita 28. 8. 2002)

Tabulka č. 2 – kolik lze maximálně utratit za volební kampaň ve volbách starostů či primátorů měst (konkrétní příklady)

sídlo	počet obyvatel	horní limit výdajů (PLN)
Warszawa	1 610 000	527 000
Łódź	793 000	323 259
Poznań	575 000	268 750
Radom	231 000	115 500
Włocławek	123 000	61 500
Kutno	50 000	25 000

Pramen: Rzeczpospolita 28. 8. 2002.

Volební kampaň, programy politických stran, předvolební sliby, hesla a slogany, propagační (reklamní) materiál: to vše se neslo v duchu „normální“ volební kampaně a nevyznačovalo se ničím zvláštním. Jakýmsi specifikem této kampaně snad bylo velké množství nových novinových a časopiseckých titulů, které se před volbami objevily (aby po volbách většinou zanikly), jejichž jediným úkolem bylo propagovat danou politickou stranu nebo kandidáta. Podle některých odborníků (prof. Stanisław Gebethner) se jednalo o pokus o obcházení volebního zákona, konkrétně jeho pasáží omezujících výši finančních prostředků, které lze v kampani použít, protože tato periodika byla vydávána vydavateli či firmami sice formálně nespjatými s kandidujícími politickými stranami nebo jednotlivými kandidáty, ale fakticky zcela jistě ano (Cisłak 2002).

Volební kampaň se rovněž obešla bez velkých skandálů či jiných problémů tohoto typu. Občas docházelo k různým nikoliv příliš fér událostem jako byla například nadstandardní péče věnovaná veřejnoprávní (spíše levicově zaměřenou) Polskou televizí (TVP) kandidátu SLD na funkci primátora Varšavy senátoru Markovi Balickému, který se začal v průběhu kampaně velmi často objevovat v různých pořadech včetně zpravodajských (Zalewska 2002). Avšak o největší rozruch se postaral jiný kandidát na funkci varšavského primátora, Lech Kaczyński (Právo a spravedlnost /PiS/), který na ulici v problematice varšavské čtvrti Praga v průběhu setkání s voliči nevybíravými slovy poslal pryč jakéhosi občana častujícího Kaczyňského nadávkami (Rzeczpospolita 5. 11. 2002, 6. 11. 2002). Ovšem obdivuhodně velká pozornost jakou

tomuto v podstatě nijakému a nezajímavému incidentu věnovala média, svědčí o tom, že celkově byla volební kampaň spíše poklidná a bezproblémová.

6. Předvolební politická scéna, volební koalice a kandidáti

Před komunálními volbami nedošlo k nějakým důležitým proměnám stranického systému. Stranický systém zůstal v podstatě stejný jako po parlamentních volbách 2001. Levice šla do voleb sjednocená, pravice přes pokusy o předvolební spolupráci rozdělená. SLD se opět zúčastnilo voleb v koalici s UP. Nicméně jednota levice před volbami byla (a je stále) provázena značným napětím uvnitř SLD. Toto napětí neznamená, že by se snad SLD mělo rozpadnout, ale od té doby, kdy vládne (od r. 2001), se již v žádném případě nejedná o dřívější efektivní monolit budící závist u ostatních politických uskupení. Předvolební napětí v SLD souviselo se sestavováním kandidátních listin a hledáním kandidátů na funkce primátorů velkých měst (ve městě Białystok se funkcionáři SLD dokonce poprali) (Rzeczpospolita 13. 8. 2002, 4. 9. 2002). Nejednotnost uvnitř SLD má však pochopitelně mnohem hlubší příčiny, zejména politické (mj. sílí rivalita hraničící s nepřítelstvím mezi premiérem Leszkiem Millerem a prezidentem Aleksandrem Kwaśniewským).

Na pravici, hovoříme-li o relevantních stranách, rovněž nedošlo k zásadnějším změnám. Před volbami byla pouze sestavena volební koalice Občanské platformy (PO) a Práva a spravedlnost (PiS) – POPiS. Tato koalice však nebyla příliš konsekventní (týkala se především voleb do vojvodských parlamentů), protože v řadě případů vystavila oddělené kandidátky. Například ve Varšavě proti sobě kandidovali na funkci varšavského primátora vůdci obou stran Andrzej Olechowski (PO) a Lech Kaczyński (PiS), podobně v Krakově proti sobě stáli Jan Maria Rokita (PO) a Zbigniew Ziobro (PiS). Spojenectví obou těchto uskupení se týkalo především voleb do vojvodských parlamentů a okamžitě po volbách přestalo existovat. V žádném případě se (prozatím) nejednalo o nějakou trvalejší strukturu, která by snad mohla být předzvěstí sjednocování rozbité pravice (Bankowicz 2003). U ostatních relevantních stran nedošlo k žádným zaznamenávaným proměnám.

Volby se vyznačovaly jednou zvláštností, a to takovou, že kandidující politické strany se jich zhusta účastnily pod jinými názvy. Ve volbách oficiálně startují ne strany jako takové, ale jimi zakládáné volební výbory (viz pozn. č. 3), a proto se stává, že strana nazve svůj volební výbor úplně jinak. Nejen to, jedna politická strana může nazvat své volební výbory (reguluje je v každém volebním obvodu) různě v různých regionech. Výsledkem je velmi nepřehledná situace a složité (či spíše pracné) určování přesných výsledků voleb podle kandidujících stran. Možnost pojmenovávat volební výbory jinak než jak se jmenuje politická strana, má jisté politické konsekvence. Využívají ji především strany, které chtějí z taktických důvodů skrývat svoji značku. V komunálních volbách 2002 se týkalo především Unie svobody (UW), která po zkušenosti prohraných parlamentních voleb 2001 (nedostala se ani do parlamentu), raději nazvala své volební výbory úplně jinak – Samosprávná unie (*Unia Samorządowa*). Jiné strany naopak chtějí ve volbách svou úspěšnou značku uchránit před pokusy ostatních ji převzít nebo ji lehce pozměnit s cílem propagovat svého populárního vůdce nebo slogan. Sebeobrona (*Samoobrona*) se z těchto důvodů zaregistrovala jako Samoobrona – Lepperova kandidátka (*Samoobrona – Lista Leppera*). Trend je takový, že čím nižší úroveň volených orgánů, tím rozmanitější

a „divočejší“ názvy volebních výborů (nejvíce tedy při obecních volbách) (Rzeczpospolita 10. 9. 2002, 16. 9. 2002).

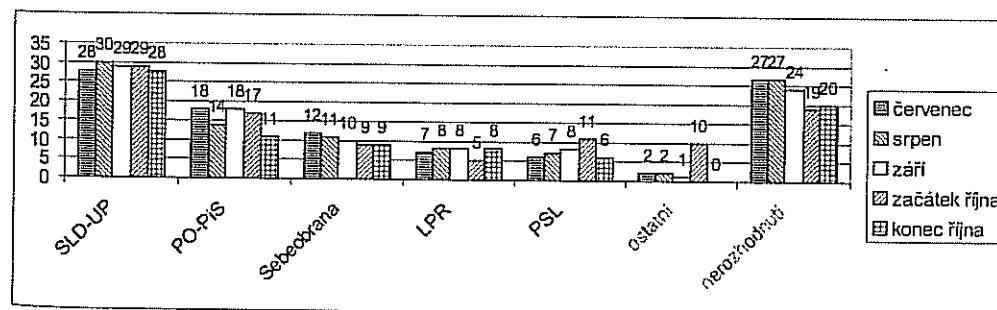
Další jistou zvláštností těchto voleb, pokud se jedná o kandidáty, bylo to, že v nich hromadně kandidovali bývalí špičkoví celostátní politici (včetně členů vlád nebo vedení parlamentu), kteří prohráli v parlamentních volbách 2001 (Rzeczpospolita 23. 8. 2002). Jako perličku lze uvést kandidatury příbuzných bývalých nejvyšších politiků a ústavních činitelů (za všechny jmenujme manželku bývalého premiéra Jerzyho Buzka Izabelu, která kandidovala do slezského vojvodského parlamentu) (Rzeczpospolita 18. 10. 2002).

7. Volební preference

Komunální volby 2002 byly, pokud jde o podporu jednotlivým politickým stranám, ovlivněny parlamentními volbami 2001. Období pravicové vlády J. Buzka je v Polsku vnímáno natolik negativně, že ani relativně dlouhý čas, který uplynul od parlamentních voleb 2001, nezměnil volební chování Poláků, kteří jsou spíše skeptičtí ke stranám vzešlým z rozpadlé Volební akce Solidarita (AWS). To se projevovalo ve volebních preferencích těchto stran (jedná se hlavně o PO a PiS), které byly více méně konstantní, avšak v žádném případě nerostly. Oproti tomu se zhoršilo postavení extrémní Sebeobrony. Z toho však nelze vyvodit, že by polští voliči od parlamentních voleb 2001 přestali extrémní strany podporovat. Sebeobrona sice postupně ztrácela, ale Liga polských rodin (LPR) si udržovala relativně stálou míru preferencí. Preference Polské lidové strany (PSL) jsou tradičně spíše konstantní, před komunálními volbami postupně rostly, aby se těsně před hlasováním propadly na dřívější úroveň. SLD se podařilo zastavit pokles podpory, který následoval po vyhraných parlamentních volbách v roce 2001. Nicméně v důsledku jeho vládnutí jsou oproti výsledku v parlamentních volbách 2001 o 10 % nižší.⁹

Vidíme, že volební preference jsou více méně konstantní, některé náhlé zvraty ve vývoji preferencí byly způsobeny politickými událostmi (v říjnu došlo k ostrým politickým hádkám v Sejmu).

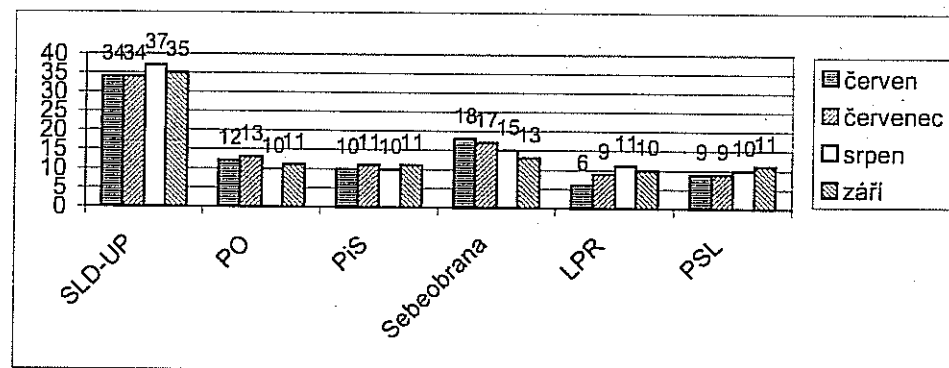
Graf č. 1 – volební preference pro volby do vojvodských parlamentů (červenec–říjen 2002; údaje v %)

Pozn. V kolonce „ostatní“ je pro konec října uvedena nula, která znamená nedostupný údaj.

Pramen: Rzeczpospolita 18. 9. 2002, 10. 10. 2002, 24. 10. 2002.

Graf č. 2 – volební preference pro parlamentní volby (červenec-září 2002; údaje v %)

Pramen: Rzeczpospolita 3. 9. 2002, 18. 9. 2002.

8. Statistika – kolik bylo mandátů a kandidátů¹⁰

Samotné hlasování proběhlo 27. října 2002. V tento den byla volena zastupitelstva všech úrovní samosprávy včetně vojvodských parlamentů. Ve stejný den voliči volili starosty a primátory měst. Kvůli volebnímu systému absolutní většiny bylo nutné počítat s druhým kolem voleb, které bylo naplánováno (a skutečně se konalo) se čtrnáctidenním posunem, tedy 10. listopadu 2003.

Volby byly vzhledem k několika úrovním samospráv a nově přímým volbám starostů značně rozsáhlé co do počtu volených míst. Celkem bylo nutné naplnit 46 830 mandátů v zastupitelstvech, z toho 39 519 v celkem 2 478 obcích (včetně 399 mandátů 18 zastupitelstev varšavských městských čtvrtí a 1 685 mandátů v 66 městech se statutem okresů), 6 291 mandátů v 314 okresech a 561 mandátů v 16 vojvodských parlamentech. Přimo volených starostů a primátorů je 2 478.

Tabulka č. 3 – počet zastupitelstev a vojvodských parlamentů

vojvodství	vojvodský parlament	okresní zastupitelstvo	obecní zastupitelstvo			
			obec do 20 tis. obyvatel	obec nad 20 tis. obyvatel		
				obec	město se statutem okresu*	čtvrť hl. m. Varšavy
dolnoslezské	1	26	139	26	4	-
kujavsko-pomořanské	1	19	129	11	4	-
lublinské	1	20	198	11	4	-
lubušské	1	12	72	9	2	-
lodžské	1	21	159	15	3	-
malopolské	1	19	148	30	3	-
mazovské	1	37	285	24	5	18
opolské	1	11	58	12	1	-
podkarpatské	1	21	140	16	4	-
podlesské	1	14	108	7	3	-
pomořanské	1	16	103	16	4	-
slezské	1	17	128	20	19	-
svatokřížské	1	13	91	10	1	-
varmiňsko-mazurské	1	19	98	16	2	-
velkopolské	1	31	195	27	4	-
západopomořanské	1	18	96	15	3	-
celkem	16	314	2 147	265	66	18

* Včetně Rady hl. m. Varšavy.

Pramen: Státní volební komise.

Tabulka č. 4 – počet volených mandátů v zastupitelstvech a vojvodských parlamentech

vojvodství	vojvodský parlament	okresní zastupitelstvo	obecní zastupitelstvo			
			obec do 20 tis. obyvatel	obec nad 20 tis. obyvatel		
				obec	město se statutem okresu	čtvrť hl. m. Varšavy
dolnoslezské	36	508	2 085	552	113	-
kujavsko-pomořanské	33	357	1 935	233	109	-
lubliňské	33	408	2 970	233	100	-
lubušské	30	220	1 080	189	50	-
lodžské	36	425	2 385	325	87	-
malopolské	39	445	2 220	634	91	-
mazovské	51	737	4 275	506	99	399
opolské	30	227	870	256	25	-
podkarpatské	33	435	2 100	340	92	-
podleské	30	250	1 620	147	74	-
pomořanské	33	326	1 545	338	106	-
slezské	48	398	1 920	432	476	-
svatokřížské	30	265	1 365	216	28	-
varmiňsko-mazurské	30	345	1 470	338	50	-
velkopolské	39	613	2 925	573	108	-
západopomořanské	30	332	1 440	317	77	-
celkem	561	6 291	32 205	5 629	1 685 (60*)	399

* Počet členů zastupitelstva hl. m. Varšavy.

Pramen: Státní volební komise.

Volby do zastupitelstev proběhly v 23 443 volebních obvodech. Za účelem hlasování bylo utvořeno 24 469 volebních okrsků. Hlasování se neuskutečnilo v 301 volebních obvodech (na území 190 obcí), protože počet kandidátů byl stejný nebo menší než počet volených mandátů. 323 zastupitelů své mandáty proto obdrželo bez hlasování. V 103 obcích byl ve volbách starostů zaregistrován jen jeden kandidát. V tomto případě se stane starostou, pokud dostane většinu odevzdaných platných hlasů, pokud ne, bude starostu v takové obci volit zastupitelstvo.

V obcích do 20 tis. obyvatel bylo 20 692 volebních obvodů (12 784 volebních okrsků), kandidátek bylo 99 090. V obcích nad 20 tis. obyvatel vzniklo 938 volebních obvodů (5 105 volebních okrsků) a voliči vybírali mezi 6 271 kandidátními listinami. V případě měst se statutem okresu voliči hlasovali v 297 volebních obvodech (5 742 volebních okrscích) a volili z 2 964 kandidátních listin. Zastupitelstvo hl. m. Varšavy bylo zvoleno v 10 volebních obvodech

(801 volebních okrsků) a kandidáti byli umístěni na 165 kandidátkách. Zastupitelstva varšavských městských čtvrtí byla volena v 72 volebních obvodech (801 okrsků) a mandáty byly voleny z 685 volebních kandidátek. Do okresních zastupitelstev se volilo v 1 346 volebních obvodech (17 926 okrscích) a kandidátních listin bylo 7 797. Konečně, pro volby do vojvodských parlamentů bylo vytvořeno 88 volebních obvodů (24 469 okrsků), kandidátních listin bylo 1 122.

Přímé a všeobecné volby starostů a primátorů proběhly, jak již bylo uvedeno, v 2 478 sídlech.

O volby byl ze strany politiků či veřejně činných osob velký zájem. Voleb do zastupitelstev všech úrovní se celkem zúčastnilo 300 090 kandidátů (v posledních volbách to bylo okolo 260 tis.). O jeden mandát se statisticky ucházelo 6,4 kandidátů. V obcích do 20 tis. obyvatel to bylo 142 452 kandidátů, v obcích nad 20 tis. obyvatel 57 938 kandidátů, ve městech se statutem okresu 25 704 kandidátů, v hl. m. Varšavě 1 343 kandidátů (zastupitelstvo hl. m. Varšavy) a 5 308 kandidátů (zastupitelstva městských čtvrtí), v okresech 57 357 kandidátů a konečně ve vojvodstvích 9 920 kandidátů. O funkce starostů a primátorů se ucházelo 10 371 kandidátů. Rekord padl ve Štětíně, kde se o 31 křesel v zastupitelstvu ucházelo 865 zájemců, jinými slovy na jeden mandát připadlo 27,9 kandidátů. Ve volbách starostů a primátorů zaznamenala největší nápor kandidátů Varšava, kde se o křeslo primátora utkalo 14 osob (celkem se o jeden starostenský či primátorský post ucházelo průměrně 4,2 kandidáta). Nejžádanějším okresním zastupitelstvem byl Elk (16 kandidátů na jeden mandát) a vojvodským parlamentem slezský parlament (1 092 uchazečů o 48 mandátů, čili 22,75 kandidátů na jeden mandát). Své kandidáty celkem navrhlo 27 tis. volebních výborů, z nichž 90 % vytvářeli sami kandidáti (ne politické strany). Jednalo se tedy o lokální volební výbory. Stranických volebních výborů bylo 22, z toho 2 koaliční (SLD-UP a PO PiS). Pouze šest politických uskupení zaregistrovalo své volební výbory a tedy kandidátní listiny ve všech 16 vojvodstvích (nejvíce kandidátů vystavila koalice SLD-UP – téměř 60 tis. a PSL – okolo 30 tis.) (Paradowska, Janicki, Urbanek 2002).

9. Volební účast ¹¹

Volební účast se nijak výrazně neodlišovala od průměrné volební účasti polských komunálních voleb. Voleb do zastupitelstev se mohlo zúčastnit celkem 29 572 225 oprávněných voličů. Voleb se nakonec reálně zúčastnilo 13 078 372 voličů, čili 44,23 %.

Při volbách do obecních zastupitelstev v obcích do 20 tis. obyvatel bylo oprávněných voličů celkem 12 501 105. Voleb se zúčastnilo 6 572 544 voličů, tedy 52,58 %. Odevzdaných hlasů bylo 6 564 123, z toho 6 378 712 hlasů bylo platných (97,18 %) a 185 411 hlasů bylo neplatných (2,82 %). Voleb do obecních zastupitelstev v obcích nad 20 tis. obyvatel se mohlo zúčastnit celkem 6 793 343 oprávněných voličů. K volbám přišlo 2 978 962 voličů, neboli 43,85 %. Celkový počet odevzdaných hlasů činil 2 974 856. 2 786 431 hlasů bylo platných (93,67 %) a 188 425 hlasů bylo neplatných (6,33 %). Okresní zastupitelstva volilo 9 582 239 oprávněných voličů, tedy 49,48 % (celkový počet oprávněných voličů činil 19 367 486). Celkem bylo odevzdáno 9 569 716 hlasů, z čehož bylo 8 747 445 hlasů platných (91,41 %) a 822 271 hlasů neplatných (8,59 %). Počet oprávněných voličů vojvodských parlamentů byl 29 572 225, k volbám se dostavilo 13 078 372 voličů (44,23 %). Odevzdáno bylo 13 048 721 hlasů, z nichž platných hlasů bylo 11 165 501 (85,57 %) a neplatných hlasů bylo až 1 883 220 (14,43 %).¹²

Volební účast ve volbách starostů a primátorů se nelišila. Oprávněných voličů bylo opět 29 572 225. Voleb se zúčastnilo 13 081 594, čili 44,24 %. Celkem bylo odevzdáno 13 061 867 hlasů. Platných hlasů bylo 12 770 996 (97,77 %) a neplatných hlasů bylo 290 871 (2,23 %).

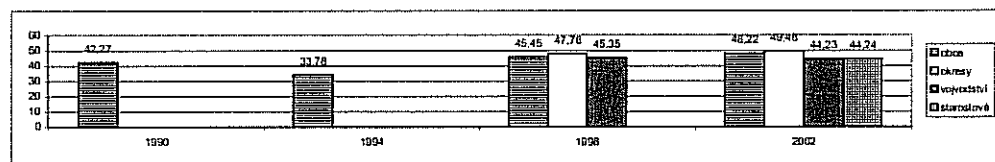
Tabulka č. 5 – volební účast podle typu voleb

typ voleb	volební účast (%)
zastupitelstva obcí do 20 tis. obyvatel	52,58
zastupitelstva obcí nad 20 tis. obyvatel	43,85
zastupitelstva okresů	49,48
zastupitelstva měst se statutem okresu	33,24
zastupitelstvo hl. m. Varšavy	41,32
zastupitelstva městských čtvrtí hl. m. Varšavy	41,33
vojvodské parlamenty	44,23
starostové a primátoři měst	44,24
průměr	43,78

Pramen: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 listopada 2002 r. a Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 listopada 2002 r.

Volební účast není vysoká, ale v porovnání s ostatními dřívějšími polskými volbami je její výše standardní. V Polsku je nízká volební účast od r. 1989 tradicí a takto je třeba na ni pohlížet. Každopádně není v Polsku chápána jako něco tragického (jak by na ni bylo patrně nahlíženo u nás) (Kubát 2001: 138). Podobně je třeba brát i relativně nízkou volební účast v přímých volbách starostů a primátorů, která není vysoká, přestože se jednalo o první volby tohoto typu po roce 1989, a z tohoto pohledu by pro voliče měly být atraktivní, a také přestože volby do jednohlavých orgánů se obvykle vyznačují větším zájmem voličů než volby do orgánů kolektivních. V Polsku byla volební účast nízká dokonce i ve volbách historického významu z léta 1989 a také při všech prezidentských volbách (srov. Kubát 2000, 2001).¹³

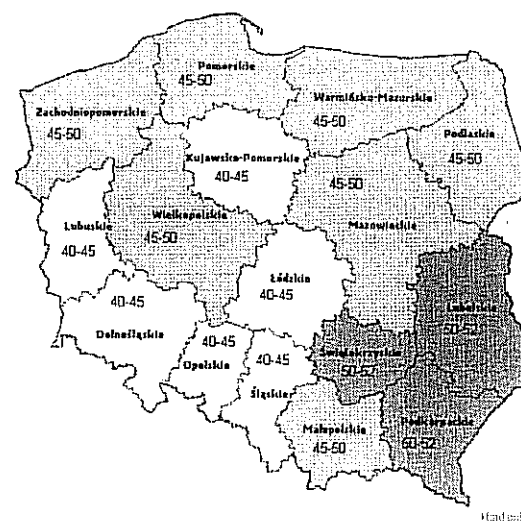
Graf č. 3 – vývoj volební účasti po roce 1989 (komunální volby; údaje v %)

Pozn. V letech 1990 a 1994 se volilo pouze do obecních zastupitelstev.

Pramen: (Kubát 1999, 2000, 2001).

Mapa č. 1 – regionální rozvrstvení volební účasti (průměrná účast z voleb do obecních a okresních zastupitelstev a vojvodských parlamentů)

Pramen: vlastní mapa podle údajů Státní volební komise

10. Výsledky voleb

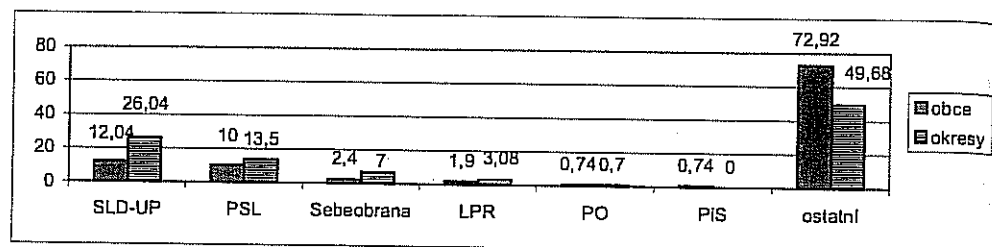
Určení výsledků voleb je nutné rozdělit podle stupně samosprávy. Volby do obecních, okresních zastupitelstev či vojvodských parlamentů, a samozřejmě také přímé volby starostů, mají jinou politickou relevanci a volební výsledky jiný význam. Například pro parlamentní uskupení jsou nejdůležitější volby do vojvodských parlamentů. Tyto volby jsou také nejvíce stranické, protože čím nižší stupeň samosprávy, tím více se klasická stranická soutěž vytrácí. Na nejnižší úrovni, tedy na úrovni obcí, mají větší význam místní osobnosti a místní politická či jiná uskupení a politické strany jsou odtud vytlačovány (viz graf č. 4). Kromě toho, již zmiňované polské specifikum, kdy se voleb formálně účastní volební výbory a ne samotné politické strany, ztěžuje přesné určení volebních výsledků, a to se stejnou sestupnou tendencí. Na úrovni obcí kandiduje mnoho osob, které nelze politicky identifikovat (nelze určit jejich politickou příslušnost), jindy se jedná o kandidáty mnoha politických uskupení, a to ve formě oficiálních nebo skrytých koalic. Každopádně platí, že na nejnižší úrovni, tedy v případě obecních voleb, je prakticky nemožné určit volební výsledky podle politických stran.

U obecních a okresních voleb se tedy zastavíme jen letmo, podrobněji si ukážeme výsledky voleb do zastupitelstev velkých měst, vojvodských parlamentů a pochopitelně ostře sledovaných voleb starostů a primátorů měst.

Při volbách do **obecních zastupitelstev** získala z politických uskupení nejvíce mandátů koalice SLD-UP, která obsadila v celostátním měřítku 12,04 % křesel. PSL získala 10 % mandátů, Sebeobrana 2,4 %, LPR 1,9 % a koalice POPiS 0,74. Drtivá většina mandátů připadla zástupcům lokálních volebních výborů nejrůznějšího ražení a nestraníkům. **Okresní zastupitelstva** byla zvolena podobně. Nejvíce mandátů získala koalice SLD-UP, a to 26,04 %. Na druhém místě byla PSL se ziskem 13,5 % mandátů. Sebeobrana získala 7 % mandátů a LPR

3,08 % mandátů. PO obdržela 0,7% mandátů a PiS nezískalo ani jeden mandát. Ostatní mandáty připadly ostatním vesměs lokálním uskupením (Rzeczpospolita 8. 11. 2002).¹⁴

Graf č. 4 – srovnání výsledků voleb do obecních a okresních zastupitelstev hlavních politických stran (počty mandátů v %)

Pozn. V obecních volbách kandidovaly PO a PiS v koalici, a proto je u nich uveden stejný výsledek – 0,74 % hlasů.

Pramen: Rzeczpospolita 8. 11. 2002

V případě voleb do zastupitelstev vojevodských měst lze v celostátním součtu zaznamenat převahu levicových stran, dobrý výsledek extrémních stran a také lokálních volebních výborů. Koalice SLD-UP získala celkem v zastupitelstvech 17 vojevodských měst (včetně Gorzowa Wielkopolského a Toruně, ale bez Varšavy)¹⁴ 39 % mandátů. Na druhém místě je LPR se ziskem 10,4 % mandátů. Na dalších místech jsou PO (7,9 % mandátů), PiS (6,6 % mandátů), POPiS (5,7 % mandátů), Sebeobrana (1,5 % mandátů), PSL (0,2 % mandátů) a ostatní (28,7 % mandátů). Ve Varšavě zvítězilo PiS (40 % mandátů), na druhém místě byla koalice SLD-UP (33,3 %). Dohromady má ale pravice ve Varšavě pohodlnou většinu mandátů.

Tabulka č. 6 – výsledky voleb do zastupitelstev vojevodských měst (absolutní čísla)

Białystok	SLD-UP		LPR		PiS		Białostocká dohoda pravice		celkem	
počet křesel	10		8		5		5		28	
Bydgoszcz	SLD-UP		PiS		LPR		Bydhošťská liga rodin		PO	celkem
počet křesel	16		7		3		3		2	31
Gdaňsk	PO	PiS	SLD-UP		LPR		Sebeobrana	Výbor B. Boruszewicze	celkem	
počet křesel	15	6	6		5		1	1	34	
Gorzów Wielkopolski	SLD-UP			Společně pro Gorzów			celkem			
počet křesel	15			10			25			
Katowice	Samosprávné fórum		SLD-UP		PO		Sdružení obyvatel Katovic		celkem	
počet křesel	16		9		4		2		31	
Kielce	SLD-UP		Samosprávná dohoda W. Lubawského			LPR		PSL		celkem
počet křesel	14		9			4		1		28
Kraków	SLD-UP	PiS	LPR	Tvoje město (UW)		PO	Krakovská samosprávná platforma		celkem	
počet křesel	10	9	9	8		7	1		44	
Lublin	Právo a rodina		SLD-UP		Lublínská dohoda	Lub. samospráv. fórum	Sebeobrana	Lublínská centropřavice	celkem	
počet křesel	13		12		2	2	1	1	31	
Łódź	SLD-UP		LPR		Łódžská občanská dohoda		Sebeobrana	POPiS	celkem	
počet křesel	21		9		6		6	1	43	
Olsztyn	SLD-UP		LPR		Olsztyn – náš domov		PO	Nyní Olsztyn		celkem
počet křesel	13		5		3		2	2		25
Opole	Výbor R. Zembaczyńskiego		SLD-UP		Sdruž. katol. rodin		Pravic. město	Německá menšina		celkem
počet křesel	11		9		3		1	1		25
Poznaň	SLD-UP	PO	PiS	Výbor W. Szczepného-Kaczmarka		LPR	Výbor A. Kameň-Sowińské		celkem	
počet křesel	12	10	9	4		1	1		38	
Rzeszów	SLD-UP		POPiS		LPR	Rešovská dohoda pravice		Náš domov Rešov		celkem
počet křesel	10		6		4	4		1		25
Szczecin	SLD-UP	POPiS	Výbor M. Jurczyka		Výbor T. Lubínské		LPR	Společně Polsku		celkem
počet křesel	14	5	5		5		1	1		31
Toruň	Dohoda Toruň		SLD-UP	Občané Toruně		Čas hospodářit	Občanský volební výbor		celkem	
počet křesel	9		8	6		4	1		28	
Warszawa	PiS	SLD-UP		PO	LPR	Sebeobrana	Výbor J. Piłery		celkem	
počet křesel	24	20		8	6	1	1		60	
Wrocław	POPiS		SLD-UP		LPR		Frasyniukův blok		celkem	
počet křesel	19		15		3		3		40	
Zielona Góra	SLD-UP	Spravedlivá Zelená hora			PO	Moje město	LPR	celkem		
počet křesel	14	5			3	2	1	25		

Pramen: Gazeta Wyborcza 30. 10. 2002, 12. 11. 2002.

Pro politické strany byly nejdůležitější výsledky voleb do vojevodských parlamentů. Tady totiž měly lokální volební výbory nejmenší šanci uspět a tyto volby nejvíce připomínaly parlamentní volební klání. Ve 12 vojevodstvích zvítězila koalice SLD-UP. Ve dvou vojevodstvích vyhrála koalice POPiS, v jednom Sebeobrana a rovněž v jednom LPR. V celkovém procentuálním součtu se na prvním místě také umístila koalice SLD-UP, která získala 24,7 % hlasů a 33,7 % mandátů všech vojevodských parlamentů. Na druhém místě skončila Sebeobrana se ziskem 16 % hlasů, dále POPiS 15,6 %, LPR 14,4 % a PSL 10,8 % hlasů (Piasecki 2002, Gazeta Wyborcza 5. 11. 2002, 7. 11. 2002). Ve volbách zcela propadla Unie svobody (pod značkou Samosprávná unie), která překonala pětiprocentní volební klausuli pouze ve dvou vojevodstvích.

Tabulka č. 7 – výsledky voleb do vojvodských parlamentů (počty hlasů v %)

	SLD-UP	POPIS	PO	PIS	Sebe- obrana	LPR	PSL	Samo- správ. unie (UW)
dolnoslezské	27,7	16,1	-	-	17,5	15	6,3	7,5
kujavsko- -pomořanské	31,8	12,1	-	-	18,4	14	10,8	1,3
lublińské	20,6	8,5	-	-	21,8	18,4	19,8	0,9
lubušské	42,9	13,1	-	-	13,1	12,9	8,4	2
lodžské	23,9	9,1	-	-	21,5	13,9	15,3	1,2
malopolské	17,7	19,1	-	-	11,4	17,9	8,1	0,9
mazovské	21	*	8,5	17,4	15,8	14,3	11,7	1,5
opolské	24,5	11	-	-	11,3	11,6	10,5	0,6
podkarpatské	18,4	**	-	-	16,3	22,9	14,1	0,5
podlěské	20,1	16,1	-	-	16,1	18,3	12,3	0,6
pomořanské	21,6	30,7	-	-	14,1	10,4	6,3	3,8
slezské	25,8	14,2	-	-	11	11,4	4,3	5,8
svatokřížské	26	13,1	-	-	21	10	20,3	0,6
varmińsko- -mazurské	32	13,6	-	-	16,7	13,2	12,6	0,9
velkopolské	27,9	16,9	-	-	15,5	11,3	12,8	1,8
západo- pomořanské	33,2	11,2	-	-	19,1	13,2	5,5	1,5

* V Mazovském vojvodství se PO a PiS zúčastnily voleb odděleně.

** V Podkarpatském vojvodství se kandidáti PO a PiS nacházeli na kandidátkách volebního výboru Společné Podkarpatsko.

Boldem jsou zvýrazněna nejvyšší (vítězná) procenta hlasů.

Pramen: Gazeta Wyborcza 7. 11. 2002.

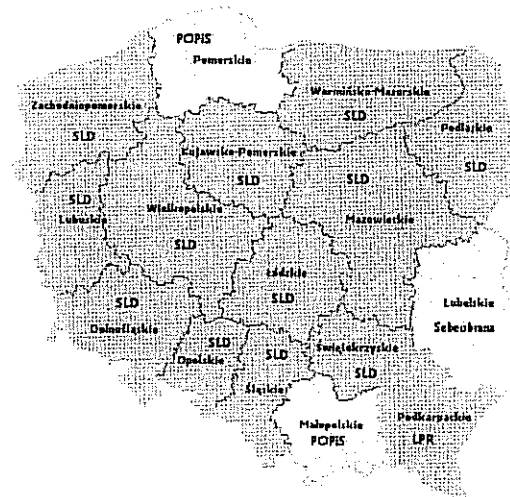
V roce 1998 se ve volbách do vojvodských parlamentů střetly dva monolity – SLD a AWS. SLD tehdy vyhrálo v devíti vojvodstvích a AWS v sedmi (Kubát 1999). O čtyři roky později AWS již neexistovala a SLD se stalo dominantním uskupením. Nicméně jeho volební výsledek se vůbec nezlepšil (s výjimkou jednoho vojvodství, tradiční bašty SLD Lubušska, kde SLD navýšilo svůj volební zisk o 2,5 %, a pouze v tomto vojvodství vládne samostatně). Téměř stejný výsledek dokázalo udržet v Opoli, ve kterém dostalo o 0,1 % méně hlasů než v roce 1998. Největší pád postihl SLD v Lodžském (-13,3 %), Kujawsko-Pomořanském (-11,9 %), Svatokřížském a Velkopolském vojvodství (v obou případech o 10 % méně hlasů). SLD je tradičně nejsilnější v již zmíněném Lubušsku, dále na Západomořansku, Varmińsko-Mazursku a Kujawsko-Pomořansku (všude přes 30 % hlasů). Nejhorší výsledky levice lze zaznamenat (opět tradičně) v Malopolsku a Podkarpatsku (pod 20 % hlasů).

Pravice šla do voleb rozdělená. Sečteme-li hlasy odevzdané „post-AWSovským“ stranám, dojdeme k závěru, že se výsledek příliš neliší od volebního zisku AWS z roku 1998 a v pěti vojvodstvích je dokonce vyšší (Dolní Slezsko, Mazovsko, Pomořansko, Svatokřížsko, Velkopolsko). Porovnáme-li podporu SLD a sumu podpory POPiS a LPR, vidíme, že souboj dopadl nerozhodně, a to osm ku osmi. V osmi vojvodstvích byla úspěšnější levice a v osmi nástupnické strany AWS (viz mapa č. 3). Nejspektakulárnějšího vítězství dosáhla levice v Lubušsku, Západomořansku a Kujawsko-Pomořansku a pravice v Malopolsku, Dolnoslezsku, Pomořansku (zde rozdílem 20 % hlasů), Podlesí a Mazovsku. Podpora POPiS a LPR je ve vzájemném srovnání přibližně stejná. V devíti vojvodstvích byla lepší koalice POPiS a v sedmi LPR. Koalice POPiS porazila LPR nejvýraznějším rozdílem v Pomořansku a Mazovsku. Oproti tomu LPR byla výrazně úspěšnější než POPiS v Lublinsku a Podkarpatsku.

Varovný je velmi dobrý výsledek extrémních a populistických stran – již zmíněné LPR a Sebeobranu. Sebeobrana ani v jednom vojvodství neklesla pod 10 % a ve třech vojvodstvích dokonce překonala 20 % (Lublinsko, Svatokřížsko a Lodžsko)! V každém vojvodství Sebeobrana porazila PSL, která usiluje o stejné voličstvo. Nejvýraznějšího vítězství dosáhla Sebeobrana nad PSL v Západomořansku (skoro o 15 %). Podpora extrémním uskupením (Sebeobrana a LPR) osciluje mezi 20-40%. Nejpevnější pozici mají extrémní uskupení na chudém a konzervativním jihovýchodě země (Lublinsko a Podkarpatsko; v obou téměř po 40 %), nejslabší v průmyslovém Slezsku (22 %), Opoli (23 %) a specifickém Pomořansku (24 %). I v těchto pro populisty nejslabších regionech je však jejich postavení velmi silné.

Zvláštní kategorii tvoří volební výbor UW Samosprávná unie. Ještě nedávno vládní strana získala pouhé dva mandáty – po jednom v dolnoslezském a slezském vojvodském parlamentě. Výsledek pod 1 % v sedmi vojvodstvích je hrozivý (Gazeta Wyborcza 7. 11. 2002, Kubát 1999).

Mapa č. 2 – volební geografie voleb do vojvodských parlamentů (kdo kde vyhrál podle vojvodství)

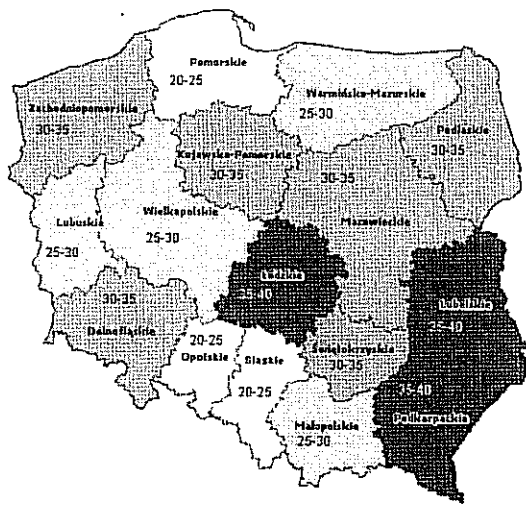
Pramen: vlastní mapa podle údajů Státní volební komise

Mapa č. 3 – srovnání geografického rozložení volební podpory levice (SLD-UP) a pravice (nástupnické strany AWS – PO, PiS a LPR) ve volbách do vojvodských parlamentů

Pramen: vlastní mapa podle údajů Státní volební komise

Mapa č. 4 – geografické rozložení volební podpory extrémních a populistických uskupení LPR a Sebeobrány dohromady ve volbách do vojvodských parlamentů (údaje v %).

Pramen: vlastní mapa podle údajů Státní volební komise

Komunální volby 2002 byly posuzovány zejména prizmatem přímých a všeobecných voleb starostů a primátorů měst, které se konaly v dějinách III. republiky poprvé. Bojovalo se o 2 478 starostenských a primátorských postů. V prvním kole voleb se podařilo obsadit 1 272 starostenských míst a tři primátorská místa.¹⁶ V ostatních obcích muselo o výsledku rozhodnout až druhé kolo. V prvním kole voleb bylo zvoleno nejvíce starostů v malých obcích do 20 tis. obyvatel (celkem 1 200). 63 starostů bylo zvoleno v obcích nad 20 tis. obyvatel a 9 ve

městech se statutem okresu. V prvním kole se rovněž podařilo zvolit tři primátory vojvodských měst (Opole, Katowice a Gorzów Wlkp.). V prvním kole nejvíce uspěli kandidáti PLS (220), na druhém místě byli kandidáti koalice SLD-UP (91), dále Sebeobrány (5) a LPR (2). Toto jsou výsledky celostátních volebních výborů. Nejpočetnější kategorií tvořila kolonka „ostatní“, která je ovšem stranicky těžce identifikovatelná, protože byla tvořena lokálními volebními výbory (často přímo registrovanými či pouze podporovanými PO a PiS). Většina pozorovatelů však soudí, že tato kolonka „ostatní“ je tvořena převážně centropřavicovými uskupeními. Do druhého kola postoupilo nejvíce stranických kandidátů koalice SLD-UP (354), dále PSL (224), Sebeobrány (35), LPR (19), PO (6), PiS (2). Nejpočetnější byla opět skupina „ostatní“.

Ve druhém kole voleb bylo zvoleno 1 108 starostů a 95 primátorů. Dohromady spolu s výsledky z prvního kola mělo nejvíce starostů v malých obcích PSL (275), dále koalice SLD-UP (105), Sebeobrana (15) a LPR (5). Nejvíce starostů ve větších obcích celkově (v obou kolech) získala koalice SLD-UP (96), PSL (58), Sebeobrana (4), LPR (3) a PO (1). Z celkového počtu 105 primátorů měst bylo až 95 zvoleno ve druhém kole voleb. Dohromady získala koalice SLD-UP 26 primátorů, PO 3 a PiS 2 primátory. Největší počet primátorů byl zvolen opět za lokální výbory, ve kterých převládaly centropřavicové politické síly (Piasecki 2002, Rzeczpospolita 2. 11. 2002, 12. 11. 2002).

Tabulka č. 8 – výsledky voleb primátorů vojvodských měst (druhé kolo voleb; údaje v %)

levicový kandidát	% hlasů	vojvodské město	% hlasů	pravcový kandidát
Zbigniew Puchański	34,2	Białystok	65,8	Ryszard Tur
Roman Jasiakiewicz	45,4	Bydgoszcz	54,6	Konstanty Dombrowicz
Marek Formela	27,7	Gdańsk	72,3	Paweł Adamowicz
Tadeusz Jędrzejczak	50,3	Gorzów Wielkopolski*	-	-
-	-	Katowice*	54,0	Piotr Uszok
Włodzimierz Stępień	47,8	Kielce	52,2	Wojciech Lubawski
Jacek Majchrowski	50,5	Kraków	49,5	Józef Lasota
Wiesław Brodowski	35,5	Lublin	64,5	Andrzej Pruszkowski
Krzysztof Jagiello	43,2	Łódź	56,8	Jerzy Kropiwnicki
Jerzy Małkowski	51,3	Olsztyn	48,7	Jerzy Szmit
-	-	Opole*	66,0	Ryszard Zembryński
Wojciech Sz. Kaczmarek (UW)	34,2	Poznań	65,8	Ryszard Grobelny
Tadeusz Ferenc	51,6	Rzeszów	48,4	Andrzej Szlachta
Edmund Runowicz	46,6	Szczecin	53,4	Marian Jurczyk
Michał Zaleski	51,0	Toruń	49,0	Jan Wyrowiński
Marek Bałicki	29,5	Warszawa	70,5	Lech Kaczyński
L. Geringer d'Oedenberg	36,0	Wrocław	64,0	Rafał Dutkiewicz
Zygmunt Listowski	49,3	Zielona Góra	50,7	Bożena Ronowicz

V tabulce je uvedeno 18 vojvodských měst – viz pozn. č. 15.

Tučně napsaní kandidáti zvítězili, ve městech označených hvězdičkou byli primátoři zvoleni již v prvním kole voleb.

Pramen: (Piasecki 2002).

Výsledky voleb primátorů vojvodských měst jsou velmi zajímavé. Koalice SLD-UP v nich utrpěla zdrcující porážku. Tyto volby přinesly paradoxní situaci: levice se podařilo zvítězit v některých tradičních pravicových baštách jako je například Krakov a Řešov, naopak pravice dokázala porazit levice v některých tradičních baštách levicových (například Lodž). Celkově však vojvodská města přešla do rukou pravice a výsledek SLD značně znepokojil. Porovnáme-li výsledky voleb do vojvodských parlamentů a voleb primátorů vojvodských měst, vidíme, že tyto výsledky se značně odlišují. Zatímco vojvodské parlamenty jsou převážně levicové, primátoři vojvodských měst jsou z většiny reprezentanty pravice.

Provedeme-li velmi stručně celkové zhodnocení přímých a všeobecných voleb starostů a primátorů, dospějeme k závěru, že rivalita mezi levicovými a pravicovými kandidáty byla celkem vyrovnaná. Čím menší obec, tím snadnější bylo zvolení již v prvním kole voleb. Čím větší město, tím úspěšnější byli kandidáti centropřavice (nejčastěji zvoleni až ve druhém kole). Častým jevem byla porážka známých politiků, kteří přišli z celostátní politiky a nikdy nepůsobili (nebo velmi dávno) v samosprávě a lokální politice obecně. Voliči preferovali místní kandidáty nebo „manažery“. Velmi často vyhrávali úspěšní starostové z předchozích funkčních období (původně tedy zvolených nepřímo) (Piasecki 2002).

11. Závěrečné postřehy a komentáře

Komunální volby 2002 proběhly standardním způsobem bez komplikací, které by snad mohly zpochybnit jejich demokratičnost. To ale neznamená, že by se volební proces obešel bez problémů. Na první pohled zarazí velmi vysoký počet neplatných hlasů. Neplatné hlasy nebyly důsledkem cílené manipulace s nimi, ale složitěho volebního systému. Volilo se do tří stupňů samospráv a navíc se ještě hlasovalo o starostech a primátorech. Každý stupeň samosprávy včetně starostů byl v podstatě volen odlišným volebním systémem (s většími či menšími rozdíly). Důsledkem toho byla dezorientace voličů, kteří se ve způsobech hlasování nebyli schopni vyznat. Kromě různých drobnějších nedostatků a problémů byly tyto volby poznamenány závažným skandálem. Státní volení komise pronajala od firmy IBM šest vysoce výkonných počítačů, které se staly mozkiem celých voleb. Softwarové vybavení dodalo několik firem. Celý počítačový systém selhal a v důsledku toho se značně opozdilo vyhlášení oficiálních výsledků voleb. Ukázalo se, že softwarové vybavení dodaly dvě neznámé firmy (jedna z Lodže a druhá z Krakova), které neprošly výběrovým řízením. Nejvyšší kontrolní úřad po volbách zahájil kontrolu hospodaření Státní volební komise (Rzeczpospolita 8. 10. 2002, 31. 10. 2002, 5. 11. 2002). Tato událost vyvolala skandál, nezpůsobila ale zpochybnění volebního procesu a volebních výsledků.

Ihned po volbách začaly složité koaliční rozhovory a jednání. Tato jednání byla skutečně velmi složitá a zastupitelstva a vojvodské parlamenty se dočkaly nejrůznějších koalic, které se nevyznačují nějakým jednotným scénářem. Například LPR odmítla spolupracovat s SLD a PO, ale v podkarpatském vojvodském parlamentu navázala spolupráci s místní koalicí Podkarpatsko spolu, která se skládá z PiS a PO. Pravicové koalice vznikly ve vojvodských parlamentech ještě v Pomořansku a Malopolsku. Vzhledem k celkovému vítězství levice ve volbách do vojvodských parlamentů, ve všech ostatních vojvodstvích vznikly příslušné levicové koalice v nejrůznějších variantách – SLD-UP buď s agrárníky z PSL nebo populisty ze Sebeobraný. Pouze

v Opoli vznikla koalice SLD-Německá menšina a v Lubušsku má SLD v tamním vojvodském parlamentu většinu a může vládnout samostatně (to je jediný takový případ) (Rzeczpospolita 15. 11. 2002).

Tak jako jsou různé koalice ve vojvodských parlamentech, různé je i politické složení zastupitelstev. Zde je situace komplikovaná přímou volbou starostů a primátorů, která způsobila hojně složitě situace, kdy starosta či primátor bude muset spolupracovat s politicky opačným zastupitelstvem. Na vyhodnocení této v polské regionální politice nové skutečnosti je ještě brzy a zatím není jasné, jak si s tím lokální politici poradí. Jak již bylo naznačeno na začátku, předpovědi jsou spíše skeptické.

Polské komunální volby byly komentovány a analyzovány především prostřednictvím voleb vojvodských parlamentů a starostů a primátorů větších měst. V těchto případech se totiž nejvíce projevuje stranickost volebního klání, a to na straně voličů (volí stranicky), tak i na straně kandidátů (jsou to kandidáti politických stran). Nicméně stranickost začíná pronikat i do nižších pater komunální politiky, protože počet „nezávislých“, kteří sázejí na „nestranickou“ samosprávu, se snižuje (Paradowska 2002b). Komunální volby 2002 přinesly výrazný pokles voličů levice, čili SLD-UP (přestože ve většině vojvodství zvítězila – viz mapa č. 2). Tato skutečnost se v Polsku projevila poprvé od roku 1991, kdy levice začala od voleb k volbám systematicky růst. Vrcholu dosáhla levice v roce 2001, kdy v parlamentních volbách podpořilo koalici SLD-UP 5,342 mil. voličů. O pouhý rok později tento počet klesl o polovinu! V předchozích komunálních volbách v roce 1998 volilo SLD o milion voličů víc než v roce 2002. Levice začala poprvé po více jak deseti letech ztrácet.

Postavení PSL se oproti tomu stabilizovalo, i když návrat k volebním ziskům lidovců na začátku devadesátých let 20. století se zdá být nereálným snem (lidovci ztrácejí především ve prospěch původně zemědělských odborů Sebeobraný).

Pravice je limitována svým rozdělením, což je v Polsku její tradiční problém. Toto rozdělení pravice nahrálo levice, protože volební systém (zejména d'Hondtova metoda) menší pravicové strany poškodila a naopak posílila sjednocenou a tedy silnou levice. Nicméně, suma hlasů odevzdaných nástupnickým stranám AWS je velmi vysoká a z tohoto pohledu nelze hovořit o porážce pravice, respektive o úbytku pravicových voličů. Levice není úspěšnější, úspěšnější je pouze levicová strana, protože je jednotná a pravice rozdělená. Tato skutečnost budí dojem levicovosti polské společnosti, který je ovšem značně zkreslující. Fatální prohra ovšem potkala tradiční polskou liberální stranu UW a je otázka, zda tyto volby neznamenaají její definitivní konec.

Značně znepokojivý je vzestup extrémních a populistických sil, protože počet voličů Sebeobraný a LPR oproti parlamentním volbám 2001 stoupl (jedná se o 1/3 voličů). Statisticky jsou radikálové nejsilnější politickou silou v zemi a v komunálních volbách 2002 získali více hlasů než SLD (SLD ztrácela právě ve prospěch Sebeobraný, ale také LPR). Je sice pravda, že podle řady sociologických průzkumů se zmíněné extrémní strany přiblížily svému limitu¹⁷, přesto jejich velmi silné postavení vyvolává neklid. Každopádně komunální volby 2002 nepřinesly zásadní změny ve stranickém systému oproti parlamentním volbám 2001. Levice sice ztrácí, ale SLD je i nadále nejsilnější politickou stranou v zemi. Prosystémová pravice neklesá, ale zůstává rozdělená, a proto nemůže levice zatím ohrozit. Postavení lidovců se nemění. Nedošlo k překonání silného (rostoucího) postavení extrémních uskupení. Dříve velmi významná UW se nevymanila z porážky v roce 2001 a její budoucnost je značně nejistá.

Poznámky:

1. V Polsku se konaly čtyři komunální volby: v letech 1990, 1994, 1998 a 2002. První demokratický volební systém pro komunální volby byl schválen v roce 1990. Tento volební systém byl změněn v roce 1998, a to v souvislosti s rozsáhlou reformou administrativního uspořádání státu, která nově zavedla okresy a změnila postavení vojvodských parlamentů, které jsou od té doby voleny v přímých a všeobecných volbách (Kubát 1999, 2000). Další reforma volebního systému se uskutečnila v roce 2002.
2. Změny ve volebním systému oproti předchozímu schválenému v roce 1998 spočívají především ve změně volebních obvodů v obcích nad 20 tis. obyvatel. V komunálních volbách byly tyto volební obvody pěti až desetimandátové. Změnu d'Hondtovy metody na metodu Sainte-Laguë se nepodařilo prosadit (tato metoda ovšem byla používána v komunálních volbách 1990 a 1994) (Kubát 1999, 2000).
3. V Polsku formálně ve volbách nekandidují politická uskupení, ale volební výbory (komitet wyborczy), které tato uskupení za účelem účasti ve volbách vytvářejí.
4. Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw. Tekst ujednolicony na podstawie Dzienników Ustaw: z 1998 r. Nr 95, poz. 602 i Nr 160, poz. 1060, z 2001 r. Nr 45, poz. 497 i Nr 89, poz. 971, z 2002 r. Nr 23, poz. 220, Nr 113, poz. 984 i Nr 127, poz. 1089. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Tekst ujednolicony na podstawie Dzienników Ustaw Nr 113 z 20 lipca 2002 r., poz. 984 oraz Nr 127 z 10 sierpnia 2002 r., poz. 1089.
5. Pro zajímavost: před deseti lety to bylo mezi 50-55 %.
6. Starosta či primátor je výkonným orgánem, jehož hlavním úkolem je příprava rozpočtu a vedení politiky finanční, investiční a obecně komunální, ovšem v rámci kompetencí, které mu přizná rada. Starosta/primátor si sám jmenuje své zástupce, ale rozhoduje samostatně a odpovědnost nese on sám.
7. Starosta/primátor může být odvolán v podstatě pouze referendem, které se koná na návrh občanů nebo zastupitelů. V případě opakovaného porušování zákonů může vojvoda (šéf vojvodství jmenovaný centrální vládou) ministři vnitra a administrativy navrhnout jeho odvolání, přičemž o odvolání rozhodne na návrh ministra předseda vlády, který zároveň vypisuje nové volby.
8. Je to skoro dvakrát tolik než kolik utratilo SLD v parlamentních volbách 2001 (Rzeczpospolita 28. 8. 2002). Do uzávěrky nebylo možné kvůli dlouhým zákonným lhůtám na odevzdání finančních zpráv politickými stranami zjistit, kolik kdo přesně za kampaň utratil.
9. Pro srovnání uvedme výsledky parlamentních voleb 2001: SLD-UP – 41,04 %, Po – 12,68 %, Sebeobrana – 10,20 %, PiS – 9,50 %, PSL – 8,98 %, LPR – 7,87 % hlasů (pouze parlamentní uskupení) (Kubát 2001).
10. Veškerá data pocházejí z: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 listopada 2002 r. a Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 listopada 2002 r. Další informace lze najít na www.pkw.gov.pl
11. Veškerá data pocházejí z: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 listopada 2002 r. a Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 listopada 2002 r. Další informace lze najít na www.pkw.gov.pl
12. Další údaje o volební účasti. Volby do zastupitelstev měst se statutem okresu: celkový počet oprávněných voličů – 8 885 866, zúčastnilo se voleb – 2 953 518 (33,24 %), celkový počet odevzdaných hlasů – 2 947 516, počet platných odevzdaných hlasů – 2 811 461 (95,38 %), počet neplatných odevzdaných hlasů – 136 055 (4,62 %). Volby do zastupitelstva hl. města Varšavy: celkový počet oprávněných voličů – 1 318 873, zúčastnilo se voleb – 545 007 (41,32 %), celkový počet odevzdaných hlasů – 541 777, počet platných odevzdaných hlasů – 507 522 (93,68 %), počet neplatných odevzdaných hlasů – 34 255 (6,32 %). Volby do zastupitelstev městských čtvrtí hl. m. Varšavy: celkový počet oprávněných voličů – 1 316 420, zúčastnilo se voleb – 544 086 (41,33 %), celkový počet odevzdaných hlasů – 541 436, počet platných odevzdaných hlasů – 518 303 (95,73 %), počet neplatných odevzdaných hlasů – 23 133 (4,27 %).

13. Další údaje o volební účasti v Polsku ukazuje následující tabulka (údaje v %):

volby	1989	1990	1991	1993	1995	1997	2000	2001
Sejm	62,11/25,11	-	43,20	52,10	-	47,93	-	46,29
Senát	62,11/25,11	-	43,20	52,10	-	47,92	-	46,28
prezident	-	60,60/53,39	-	-	64,70/68,23	-	61,12	-

První údaj před lomítkem znamená volební účast v prvním kole voleb a druhý údaj za lomítkem volební účast v kole druhém. V prezidentských volbách 2000 se konalo jen jedno kolo voleb, protože kandidát Aleksander Kwaśniewski získal nadpoloviční většinu všech platných odevzdaných hlasů. Pramen: (Kubát 2001).

Podle průzkumu veřejného mínění společnosti Ipsos-Demoskop až 21 % oprávněných voličů nešlo k volbám kvůli špatnému počasí, technickým překážkám, odjezdu mimo své bydliště a nemoci. 15 % nezúčastněných voličů se voleb nezúčastnilo kvůli nezájmu o ně a neznalosti kandidátů. 18 % voličů nešlo k volbám, protože se o politiku jako takovou vůbec nezajímají. 15 % absentérů uvedlo jako důvod své volební neúčasti přesvědčení, že jít k volbám bylo zbytečné, protože jejich hlas i tak nic nezmení. 21 % voličů odmítlo jít k volbám kvůli znechucení politikou a politiky a 10 % respondentů uvedlo jiný důvod své neúčasti (PAP).

14. Ve 194 případech rozhodl o obsazení mandátu los, protože došlo ke shodnému počtu obdržených hlasů (Piasecki 2002).

15. Vojvodství je sice 16, ale dvě vojvodství mají rozdělená hlavní města (v jednom vždy sídlí vojvoda, v druhém vojvodský parlament). Jedná se o Lubušsko (Gorzów Wielkopolski a Zielona Góra /Zelena Hora/) a Kujavsko-Pomořansko (Bydgoszcz /Bydhošť/ a Toruň).

16. Rekordmanem byl starosta Kunic v Dolnoslezském vojvodství, který získal až 94,6 % hlasů (Piasecki 2002).

17. Podle sociologů vůbec není jisté, že polští voliči jsou skutečně tolik radikální, a že politici správně odhadují politické nálady společnosti. Výzkumy ukazují, že voličstvo Sebeobrány je velmi blízké voličstvu SLD a je politicky spíše centristické. Výzkumy rovněž ukázaly, že mezi voliči silně nacionalistické, klerikální a „antievropské“ LPR je až 44 % přívrženců vstupu Polska do Evropské unie! Tyto výzkumy nejsou jednorázové, nýbrž zachycují delší vývojové trendy, a proto si mnoho sociologů myslí, že zejména LPR už nemá jak silit (Paradowska 2002a).

Seznam zkratk:

AWS – Volební akce Solidarita (Akcja Wyborcza Solidarność)

LPR – Liga polských rodin (Liga Polskich Rodzin)

PiS – Právo a spravedlnost (Prawo i Sprawiedliwość)

PO – Občanská platforma (Platforma Obywatelska)

POPiS – Občanská platforma Právo a spravedlnost (Platforma Obywatelska Prawo i Sprawiedliwość) (volební koalice)

PSL – Polská lidová strana (Polskie Stronnictwo Ludowe)

SLD – Spojenectví demokratické levice (Sojusz Lewicy Demokratycznej)

SLD-UP – Spojenectví demokratické levice-Unie práce (Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy) (koalice)

UP – Unie práce (Unia Pracy)

UW – Unie svobody (Unia Wolności)

Literatura:

- Bankowicz, M. (2003). *E-mail ze dne 11. 1. 2003*. (prof. dr hab. Marek Bankowicz – Institut politických věd Jagellonské university v Krakově).
- Cisłak, A. (2002). *Gazety przedwyborcze*. Rzeczpospolita 18. 9. 2002.
- Kubát, M. (2001). *Parlamentní volby 2001 v Polsku*. Politologická revue č. 2.
- Kubát, M. (2000). *Politika v Polsku po roce 1989. Volby, volební systémy a jejich politické konsekvence*. Praha.
- Kubát, M. (2002). *Polská vláda půl roku poté*. Mezinárodní politika č. 4.
- Kubát, M. (1999). *Regionalismus a komunální politika v Polsku po roce 1989*. Politologická revue č. 1.
- Paradowska, J. (2002a). *Allehja i do przodu*. Polityka Nr 48.
- Paradowska, J. (2002b). *Przebrani zwycięzcy*. Polityka Nr 45.
- Paradowska, J. (2002c). *Wiosna tak, ale nie ta*. Polityka Nr 7.
- Paradowska, J., Janicki, M., Urbanek, M. (2002). *Mała nomenklatura*. Polityka Nr 43.
- Piasecki, A., K. (2002). *Władza w samorządzie terytorialnym III RP. Teoria i praktyka kadencji 1990–2002*. Zielona Góra.
- Zalewska, L. (2002). *Marek Balicki – równiejszy spośród równych*. Rzeczpospolita 21. 10. 2002.

Tisk a agenturní zprávy:

Gazeta Wyborcza, Rzeczpospolita, Polityka
PAP – Polská tisková agentura

Dokumenty:

- V článku byly použity dokumenty Státní volební komise, které jsou k dispozici na internetové adrese www.pkw.gov.pl
- Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw. Tekst ujednoczony na podstawie Dzienników Ustaw: z 1998 r. Nr 95, poz. 602 i Nr 160, poz. 1060, z 2001 r. Nr 45, poz. 497 i Nr 89, poz. 971, z 2002 r. Nr 23, poz. 220, Nr 113, poz. 984 i Nr 127, poz. 1089.
- Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośredním wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Tekst ujednoczony na podstawie Dzienników Ustaw Nr 113 z 20 lipca 2002 r., poz. 984 oraz Nr 127 z 10 sierpnia 2002 r., poz. 1089.

Internetové zdroje:

www.pkw.gov.pl

Česká strana sociálně demokratická – jak se dostat k moci

LUBOMÍR KOPEČEK*

Abstract: Czech Social Democratic Party – How to Reach Success?

This article discusses a question of the success of the "historical" Czech Social Democratic Party (ČSSD) in the 90s. The party was re-established in November 1989. In the era of the first chairman Jiří Horák (1990 – 1993) it was one of the small formations in the Czech party system. Its political rise was connected with a change of the leader. The new chairman Miloš Zeman formed the ČSSD as the crucial left-wing alternative of the right-wing Civic Democratic Party (ODS). The other factor important for the success of the ČSSD was a failure of the reform effort inside the Communist Party of Bohemia and Moravia (KSČM). Unlike Polish or Hungarian post-communist, the KSČM has never changed main features of its (neo)communist profile. That is why the ČSSD filled up the largest part of the left political space (from 1996 so far).

Keywords: Social Democratic Party, Successor Parties, Zeman

1. Osamělá renesance ČSSD

Polistopadový příběh české sociální demokracie je historií strany, která dokázala prakticky „z ničeho“ dojít až na mocenský vrchol, na němž se zřejmě na delší dobu úspěšně etablovala (viz kontinuita participace na vládní moci od roku 1998 prodloužená po volbách 2002 na pravděpodobně celé další volební období). Výraz „z ničeho“ přitom není vůbec nadnesený. Přes nezpochybnitelnou historickou tradici lze „startovní pozici“ sociálních demokratů na přelomu 80. a 90. let považovat za velmi slabou, opřenou prakticky pouze o vědomí historické tradice před rokem 1948 a perspektivu, že poměry po roce 1989 umožní obnovení bývalého významu strany. Je to zvláštní o to více, že Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)¹ je jedinou dnešní relevantní politickou stranou, která se, navzdory handicapu zákazu v období 1948–1989 (což ji odlišuje od lidovců), dokázala vrátit do aktivní politiky jako relevantní strana.

Pokud se podíváme na celou otázku ještě z širší komparativní perspektivy střední a východní Evropy, začne se dnešní pozice ČSSD jevit ještě překvapivější. ČSSD byla prakticky jedinou „historickou“ sociální demokracií, která dokázala obnovit po roce 1989 svou předkomunistickou

* Tento text přebírá ve výrazně upravené podobě část společné statě Lubomíra Kopečka a Pavla Pšejji psané pro publikaci „Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa“ (editoř Pavel Marek), která má vyjít v roce 2003 v reedici v nakladatelství Doplněk.

** Autor působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, adresa: Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: kopeczek@fss.muni.cz

relevanci. Více autorů zabývajících se problematikou levice v postkomunistické Evropě se shodlo, že Praha se stala v 90. letech svědkem osamělé renesance sociální demokracie (srov. např. Dauderstädt, Gerrits, Márkus, 1999, 74). Jiní „historičtí“ sociální demokraté zůstali v rámci jednotlivých stranických systémů malými až marginálními stranami. Navíc se ČSSD stala nejen velkou relevantní stranou, ale i hlavním stranickým polem v levé části českého politického spektra. V ostatních státech střední Evropy po pádu komunistických režimů tuto roli zpravidla (ne vždy – viz případ odlišně se vyvíjejícího stranického systému Slovenska) převzaly postkomunistické strany, které byly nástupnickými subjekty bývalých komunistických státostran. Ty prošly procesem politické transformace – „sociáldemokratizace“ – a v současné době se většinou dají (s jistými výhradami) považovat za strany blížící se západoevropským sociálně demokratickým stranám (příklad polského Svazu demokratické levice, Maďarské socialistické strany či Litevské demokratické strany práce). „Historické“ sociální demokracie se navíc paradoxně časem ocitly před nelehkou volbou. Pokud se chtěly vyhnout úplné politické marginalizaci, nezbylo jim, než alespoň v omezené míře spolupracovat s nástupnickými stranami bývalých státostran. (Dobry příklad tu poskytuje vstup slovenských sociálních demokratů do volební koalice s postkomunistickou Stranou demokratické levice před parlamentními volbami 1994.) Postupně tak byly donuceny prolomit svůj původní vyhraněný odpor ke spolupráci s postkomunisty (čimž současně napomohly jejich legitimizaci). Toto vzájemné propojení se ovšem v některých případech stalo velmi nebezpečné pro jejich budoucnost. Např. v Polsku „historická“ Polská socialistická strana spolupracovala v 90. letech s postkomunisty ze Sociální demokracie Polské republiky (SdRP) v rámci koalice Svazu demokratické levice. Díky tomu disponovala jistou parlamentní reprezentací. Poté co ovšem v roce 1999 SdRP oznámila přeměnu koalice v politickou stranu a koaličním partnerům nabídla fúzi, socialisté to odmítli. V parlamentních volbách 2001 pak získali pouze 0,1 % hlasů a ocitli se na periferii polské politické scény s mizivou vyhlídkou na nějakou budoucí politickou revitalizaci.

Kde hledat v tomto kontextu kořeny úspěchu ČSSD? Alespoň částečnou odpověď se pokouší nalézt tento text, který analyzuje politickou historii ČSSD po roce 1989.

2. Sociální demokracie, komunistický režim a počátky obnovy strany

V souvislosti s obnovou ČSSD po listopadu 1989 je důležité připomenout alespoň dvě události z komunistické éry, které potvrzovaly silnou zakořeněnost sociálnědemokratické tradice v českém prostředí. Zaprvé se v době pražského jara v roce 1968 objevil pokus o obnovu strany, který ovšem z důvodu srpnové okupace Československa neuspěl (Janýr, 1998). Za druhé, v dubnu 1978 ke 100. výročí založení strany vypracovala skupina levicově orientovaných chartistů (např. Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník či Jiří Müller) prohlášení nazvané „Sto let českého socialismu“. V něm se přihlásila k tradici dělnického hnutí, jak ho původně reprezentovala sociální demokracie (srov. Prachařová, 1996, 20). Skupina se označovala za „nezávislé socialisty“ a orientovala se na spolupráci s exilovou sociální demokracií.

Tím se dostáváme k zajímavé kapitole fungování sociálních demokratů mimo Československo a jejich vztahu k domácím poměrům před rokem 1989. Tato otázka přitom nabyla po systematické změně v roce 1989 výrazně na významu (viz dále). Exilová soc. demokracie existovala od května 1948 pod předúnorovým názvem Československá sociální demokracie (ČSSD). Její

činnost byla ovšem opakovaně poznamenána řadou sporů. Vedle osobních animozit (a např. citlivého problému postoje k odsunu sudetských Němců z Československa po roce 1945), zde hrála zvlášť významnou roli otázka spolupráce s bývalými komunisty, kteří po roce 1968 odešli do exilu. Dále pak vztah k tehdejšímu československému komunistickému režimu. Část vedení exilových sociálních demokratů jako např. Jiří Horák, Radomír Luža a Přemysl Janýr byla vůči bývalým komunistům v exilu naladěna poměrně smířlivě a jako perspektivní viděla možnost postupné reformy domácího režimu. Většina exilového vedení strany (např. předseda strany Vilém Bernard, Jiří Loewy či Karel Hrubý) spolupráci s bývalými komunisty odmítala a stejně tak vizi reformy komunistického režimu. Tento spor vyústil v roce 1983 v rozkol, když vůči bývalým komunistům smířlivěji naladěná skupina neuspěla na sjezdu strany v Curychu. Oficiální struktury strany poté opustila a založila Klub sociálních demokratů (srov. Hrubý, 1996, 120–127).

Konflikt v exilové sociální demokracii se promítl po listopadu 1989 do domácích poměrů, kdy se fakticky vytvořily dva navzájem znepřátelené sociálně demokratické proudy. První okolo R. Battěka, orientovaný na oficiální exilovou ČSSD, s obnovou strany nespíchal a angažoval se ve strukturách Občanského fóra (OF). V něm založil Klub sociálních demokratů OF. Naopak druhý proud okamžitě přistoupil k obnově samostatné sociální demokracie. Už 19. listopadu 1989 ustavil přípravný výbor v čele se Slavomírem Klabanem, který zahájil vytváření organizačních struktur strany. Do Prahy se z exilu vrátili J. Horák a P. Janýr, přičemž Horák získal v obnovující se straně klíčový vliv. 9. února 1990 byla strana zaregistrovaná (pod názvem Československá sociální demokracie) a 24. a 25. března 1990 proběhl „obnovovací“ sjezd (deklarovaný jako XXIV.) v Praze-Břevnově. Předsedou byl zvolen J. Horák (59 % hlasů delegátů), proti němu kandidující R. Battěk (39 % hlasů delegátů) neuspěl (Prachařová, 1996, 105). Faktické rozštěpení strany pak potvrdily první parlamentní volby v červnu 1990. Do nich šla horákovská ČSSD samostatně, přičemž získala jen 4,11 % hlasů (ČNR). Klub sociálních demokratů OF oproti tomu získal díky příslušnosti k OF několik poslaneckých mandátů.

Po parlamentních volbách 1990 obvinilo horákovské vedení ČSSD z volebního neúspěchu strany R. Battěka, který se stal poslancem za OF. Ústřední výkonný výbor ČSSD jej následně vyloučil ze strany (Battěk byl i při kandidatuře za OF stále členem ČSSD).² I v komunálních volbách na podzim 1990 ovšem ČSSD příliš neuspěla a získala přibližně stejné procento hlasů jako v parlamentních volbách (a pouze 1,58 % mandátů). V téže době začal předseda J. Horák vyjednávat o sloučení s klubem Obroda, který tvořili bývalí reformní komunisté (zpravidla spojení s událostmi Pražského jara). To ovšem vyvolalo vyhrocení vztahů s oficiálně stále existující exilovou ČSSD. Přesto k integraci na přelomu let 1990/1991 došlo, načež se v dalších dvou letech staly vztahy „domácího“ a „zahraničního“ vedení ČSSD více než chladnými. Sjezd ČSSD v dubnu 1991 v Ostravě-Vítkovicích přitom potvrdil Horákovu silné postavení ve straně jeho znovuzvolením do člena strany (jeho protikandidát z battěkovské skupiny Albert Černý získal jen čtvrtinu hlasů).

Během roku 1991 a první poloviny roku 1992 začali do ČSSD přecházet levicově orientovaní politici (především ze zaniklého OF – Zdeněk Jičínský, Pavel Kučera, Miloš Zeman aj.). Řada z nich byla poslanci, díky čemuž mohl v květnu 1991 vzniknout ve Federálním shromáždění „Klub poslanců sociálně demokratické orientace“ vedený Ivanem Fišerou. Pro parlamentní volby 1992 strana očekávala volební výsledek nad hranicí 10 %. Skutečný výsledek byl ovšem výrazně nižší (jen 6,5 % do České národní rady, o něco více do obou komor Federálního

shromáždění). V České národní radě, která se následně proměnila v Poslaneckou sněmovnu Parlamentu České republiky, získala ČSSD 16 mandátů, přičemž ve sněmovně zasedla řada osob (Petra Buzková, Stanislav Gross, Josef Wagner, Václav Grulich atd.), z nichž mnohé svůj mandát následně zužitkovaly při svém vzestupu ve stranické hierarchii.

3. Horákovy vedení ČSSD a sociálnědemokratické ghetto

V souvislosti s volbami 1992 je dobré si položit otázku po širších důvodech slabého volebního výsledku ČSSD a podívat se v této souvislosti na politickou linii strany. Od druhé poloviny roku 1990 se postupně začala jasněji profilovat politika tehdejšího vedení ČSSD k vládnímu establishmentu a ekonomické transformaci. Naplno se ovšem rozvinula až po nástupu prvního Klausova kabinetu o dva roky později. V čem spočívala: Horák razil v linii strany přístup *minimální* kritičnosti vůči stávající vládní koalici, která v duchu názorů tehdejšího federálního ministra financí a pozdějšího českého premiéra tehdy rozjela pro některé sociální skupiny poměrně bolestivou sociálně-ekonomickou reformu. Sociální demokracie měla přitom podle Horákových představ hrát roli konstruktivní opozice. Šéf ČSSD viděl vzor ve fungování demokracie v sousedním Rakousku po roce 1945 a v předválečném Československu. ČSSD se chtěla z pozice opoziční strany spolupodílet na tvorbě státní politiky realizované vládou. Návrhy zákonů předkládané vládou parlamentu měly mít kompromisní charakter, vyjednaný i v souladu s názory opozice (tj. ČSSD). Horák počítal i se zapojením sociálních demokratů do státní správy (funkce přednostů okresních úřadů, vyšší úřednické posty na ministerstvech a v diplomacii atd.). Tyto předpoklady, které byly značně nerealistické už před rokem 1992, se s nástupem pravostředové vládní koalice po volbách 1992 ukázaly v praxi jako zcela iluzorní. Horákovy představa, že přesvědčí V. Klause ke spolupráci s ČSSD v tehdejší atmosféře povolebního triumfu Občanské demokratické strany (ODS), byla i většinou reálně smýšlejících sociálních demokratů brána jako utopie. ČSSD jako jen jedna z řady tehdejších malých opozičních stran, rozhodně tehdy nebyla brána jako potenciální partner, který by si mohl nárokovat nějaký, byť jen nepřímý, vliv na výkonnou moc.

Navíc v danou chvíli perspektiva ČSSD na vzestup politického potenciálu nevypadala nejružověji. Už zmíněná politická atmosféra v zemi jednoznačně přála deklaratorně pravicově orientovaným stranám, což se týkalo i postoje většiny významných médií (jistou výjimku představovalo pouze tehdejší Rudé právo). Levice byla obecně ztotožňována s předchozí érou, což brzdilo legitimizaci ČSSD jako prosystémové síly. ČSSD tak v danou chvíli ze všeho nejvíce připomínala uzavřené ghetto. V něm se sešla především starší generace sociálních demokratů pamatující ještě éru před rokem 1948 s generací vnuků (viz typický příklad Petry Buzkové) a dále s lidmi, kteří viděli v ČSSD možnou politickou perspektivu. Příliv osob z té třetí, z hlediska budoucnosti strany nejdůležitější skupiny, byl ovšem zatím poměrně omezený. Přitom vzhledem ke stále evidentnějšímu faktu, že pokus o „sociáldemokratizaci“ komunistické strany uvázne ve slepé uličce a rýsuje se zde možnost pro voličskou expanzi velkého levicového (nekomunistického) subjektu, kterým ovšem nutně nemusí být ČSSD, se otázka otevření strany a revize jejího politického kursu stávala čím dál palčivější.

Horákovy postavení ve straně se po volbách 1992 začalo i (vzhledem k slabému volebnímu výsledku) stále více otfášat. Starší generaci ve straně navíc v létě 1992 pobouřil odprodejem

ztrátového sociálnědemokratického deníku Právo lidu, který měl tradici sahající až do 19. století, a s nimž byla citově svázána. V druhé polovině roku 1992 tak postupně začala nazrávat situace k novému boji o vedení ČSSD. Tentokrát už byla ze hry marginální battěkovská skupina a „boj o stranu“ se odehrával na novém základě.

4. Hradecký sjezd a Zemanův „tah na branku“

Před sjezdem ČSSD v únoru 1993 v Hradci Králové se ve straně zformovalo několik různých proudů. Tzv. rakovnický proud, představovaný např. Pavlem Morávkem nebo bývalým ústředním tajemníkem strany Jiřím Paroubkem, prosazoval rychlý posun strany do středu politického spektra. Negativně se stavěl vůči přílivu osob s komunistickou minulostí do strany. Vůči vládě vedené ODS chtěl zastávat politiku konstruktivní (tj. umírněné) opozice, čímž se fakticky držel kursu předsedy Horáka (který tuto skupinu tiše podporoval). Proti němu se vyhranil proud vedený M. Zemanem, který prosazoval politiku výrazně radikálnější. Řečeno známým zemanovským bonmotem chtěl „jít vládě po krku“. Zemanovský proud (představovaný tehdy např. Janou Volfovou, Ivanem Havlíčkem či Vladimírem Špidlou) zastával ohledně vztahu k bývalým komunistům výrazně pragmatičtější postoj než rakovnický proud a razil myšlenku umožnit jim individuální vstup do strany. Někde uprostřed mezi oběma skupinami se pohyboval centristický proud – vedený poslanci Ivanem Fišerou a Pavlem Novákem, který podporovalo i vedení exilové ČSSD.

Tady je nutné udělat malou poznámku k „otci-zakladateli“ později vítězného zemanovského proudu Miloši Zemanovi. Do ČSSD přišel až s „mezizastávkou“ v OF na přelomu let 1991/1992 (ke kontextu viz výše) a původně svými značně liberálními názory neměl k sociální demokracii nějaký pevnější vztah. To, že se rozhodl spojit svou politickou dráhu s tímto subjektem, bylo dáno především jeho racionálním zhodnocením situace po rozpadu OF. Např. jemu pravděpodobně v mnoha ohledech názorově blízké dienstbierovské Občanské hnutí neskýtalo, vzhledem k vysoké kumulaci ambiciózních politiků, příliš velkou záruku úspěšné politické realizace. V danou chvíli na okraji politického spektra se pohybující ČSSD, ovšem bez nadměrného „přetlaku“ vnitřní konkurence, navíc nezatižená minulostí (jako třeba KSČM) a s historicky pozitivně vnímanou značkou, skýtala pro něj lepší perspektivu.

Během volební kampaně ČSSD v roce 1992 se Zeman profiloval jako tvrdý kritik jednoho z klíčových volebních slibů ODS – kupónové privatizace (označil ji za podvod na voličích). Po volbách se dále zviditelnil na dalším silně medializovaném tématu – dělení Československa. Při projednávání ústavního zákona o zániku ČSFR ve Federálním shromáždění předložil návrh na ustavení komise pro přípravu přeměny federace v Česko-slovenskou unii (Rychlík, 1999, 348).³

Hradecký sjezd se ukázal pro další vývoj strany zlomový. Horák na předsednický post znovu nekandidoval, přičemž boj o post předsedy se odehrál mezi reprezentanty tří křidel – M. Zemanem, J. Paroubkem a P. Novákem (jako čtvrtý kandidoval bývalý federální ministr práce a sociálních věcí Petr Miller, jenž ovšem získal minimum hlasů). Do druhého kola voleb postoupili Zeman a Novák. Přestože došlo k dohodě mezi rakovnickým a centristickým proudem, novým předsedou byl těsně zvolen Zeman (získal 217 ze 407 hlasů přítomných delegátů). Významně Zemanovu úspěchu napomohli Mladí sociální demokraté (MSD) vedení Stanislavem Grossem, kteří ve druhém kole hlasovali v jeho prospěch (srov. Mitrofanov, 1998, 72).

V této souvislosti je nezbytné osvětlit jednu ze zvláštností stanov ČSSD, kterým je strana v českém prostředí výjimečná (ovšem ve srovnání s jinými sociálnědemokratickými stranami západní Evropy jde spíše o pravidlo než o výjimku). Stanovy ČSSD totiž na základě kvóty stanovovaly určité zastoupení dvou se stranou (různě propojených) zájmových organizací MSD a Sociálnědemokratických žen na sjezdu strany. Členové MSD nemuseli být členy ČSSD, což formálně otevřelo tuto organizaci širší skupině mladých lidí. Organizace, která nebyla přímo součástí strany, zásadně ovlivnila její vývoj v klíčovém okamžiku její polistopadové historie. (Zajímavé je, že právě v MSD zahájili v první polovině 90. let kariéru v ČSSD lidé jako Stanislav Gross, Karel Březina, Bohuslav Sobotka, ale i třeba pozdější „odpadlík“ k ODS Tomáš Teplík).

Přestože hradecký sjezd (s výjimkou V. Grulichy) zvolil na posty místopředsedů osoby, které nepatřily k Zemanovým stoupěncům (P. Buzková, J. Kuča, P. Morávek, a P. Novák), podařilo se novému šefovi strany v následujících letech vždy prosadit takovou politiku, která plně odpovídala jeho razantnímu politickému stylu. Centristický a rakovnický proud byly postupně eliminovány. Jejich představitelé, přestože většinou ve straně setrvali a v některých případech se snažili hrát vůči Zemanovi opoziční roli (J. Paroubek), ztratili větší vliv na vedení ČSSD. Podobně slabá zůstala po roce 1993 občas opozičně vůči Zemanovi vystupující skupina reprezentovaná především P. Buzkovou a Petrem Kučerou. Změna ve vedení strany znamenala dále urovnání od roku 1989 trvajícího konfliktu mezi domácí ČSSD a stranou v exilu, pro niž byl Zeman na rozdíl od Horáka přijatelný (exilová ČSSD ukončila činnost v roce 1995 a změnila se v tzv. zahraniční region ČSSD, jehož členové jsou sociální demokraté s českým občanstvím žijící v zahraničí).

Zeman se na hradeckém sjezdu jasně vyslovil proti spolupráci s KSČM (což ovšem nevylučovalo přijímání bývalých komunistů do ČSSD, které se následujících letech ve značném měřítku realizovalo) a nastínil myšlenku spolupráce s ostatními menšími opozičními politickými stranami. V praxi to vedlo v červnu 1993 k vytvoření tzv. Realistického bloku, do něhož se vedle ČSSD zapojila i Křesťanskosociální unie (KSU) a Liberálně sociální unie (LSU). Další malé strany, s nimiž M. Zeman počítal – Občanské hnutí a Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko – se připojit odmítly. Cílem bloku mělo být zformování jednotné opoziční alternativy vůči vládní koalici. Jeho fungování se ovšem ukázalo v praxi jako značně problematické a pro ČSSD v konečném důsledku nepříliš výhodné. To vedlo k červnu 1994 k pozastavení členství ČSSD v tomto subjektu a k jeho následnému zániku.

Mnohem úspěšnější se ukázala už před rokem 1993 (ovšem tehdy značně nesměle) započatá taktika pohlcování malých levicových stran a vtahování řady jednotlivců do ČSSD (z Levého bloku, Demokratické strany práce, Občanského hnutí, Liberálně sociální unie, moravistických stran atd.). Členy strany se tak v letech 1993 – 1995 stala celá řada politicky známých osobností (Květa Kořínková, Vlasta Štěpová, Pavel Rychetský atd.) a výrazně se zvětšil i poslanecký klub strany.

Tuto personální expanzi ČSSD provázal postupný vzestup preferencí, který pozitivně reagoval na tvrdou a často populistickou rétoriku představitelů ČSSD a především předsedy Zemana a na budování obrazu vyhraněné opoziční politické strany. Tím se Zemanovi podařilo oslovit početnou skupinu voličů nespokojených s důsledky ekonomické transformace prováděné Klausovou vládou. Toto směřování doleva bylo ovšem zhruba od poloviny roku 1994 vyvažováno tzv. *pragmatickým posunem* (jeho duchovním otcem byl původně tehdejší Zemanův

poradce Oto Novotný, který se ovšem později se Zemanem rozešel). Místo někdy až příliš paušální kritiky vládní politiky se ČSSD v souladu s touto koncepcí zaměřila na selektivně vybraná témata. Tím dokázala oslovit voliče ze středních vrstev, kteří obecně souhlasili s Klausovou vizí ekonomické transformace, ale nelíbily se jim některé průvodní jevy. Současně Zeman dokázal udržet i původní radikálně naladěný elektorát. Výsledkem byl postupný nárůst preferencí ČSSD až nad hranici 20 % v polovině roku 1995.⁴

Sjezd strany v dubnu 1995 v Bohumíně Zemanovým znovuzvolením (hlasovala pro něj více než 4/5 většina, přičemž chyběl protikandidát), potvrdil jeho bezkonkurenční postavení v ČSSD. Prvním místopředsedou zvolil tehdy Zemanovi oddaného Karla Machovce. Sjezd také schválil rezoluci, která vyloučila na celostátní úrovni spolupráci s extrémistickými politickými stranami, za něž označila KSČM, SPR-RSČ, Moravskou národní stranu, Levý blok, Stranu demokratické levice a Stranu československých komunistů (odmítnutí spolupráce s KSČM ovšem provedl už hradecký sjezd strany). Výrazně (ovšem jen přechodně) ČSSD veřejně poškodila v červnu 1995 aféra s tzv. „podsedickou fackou“ dvou čelných politiků sociální demokracie (Jozef Wagner inzultoval Václava Grulichy.).

Ve volbách do poslanecké sněmovny v červnu 1996 získala ČSSD 26,4 % (61 mandátů) a jen těsně zaostala za ODS.⁵ Na základě výsledků voleb 1996 ustavená menšinová pravostranná vláda závisela na toleranci ČSSD, což zásadně změnilo pozici strany ve stranickém i politickém systému. Éra let 1993 – 1996 se dá ze zpětného pohledu označit za období úspěšného opouštění „sociálnědemokratického ghetta“. Strana se vymezila nejen jako opoziční, ale současně i prosystémová politická alternativa a otevřela se různým politickým proudům a skupinám nalevo od středu. Po překvapivém úspěchu ve volbách do PS PČR 1996 se přesunula z pozice malé politické strany do role největší české levicové strany. Téměř úplná politická marginalizace ostatních levicových a levostředových subjektů (s výjimkou komunistů) jí navíc umožnila stát se hegemonem levé části politického spektra. Co hrálo neméně důležitou roli – byla i tehdejšími vládními stranami po volbách do poslanecké sněmovny v roce 1996 **uznána za prosystémově orientovanou** (sociální demokracie tehdy získala silné zastoupení v orgánech poslanecké sněmovny včetně postu předsedy sněmovny – M. Zeman).

5. Směr vláda (1996–1998)

V senátních volbách na podzim 1996 v prvním kole voleb ČSSD příliš neuspěla a jen podpora menších politických stran (především lidovců a komunistů), které se obávaly přílišné dominance ODS v horní komoře parlamentu, jí umožnila dosáhnout ve druhém kole přijatelného výsledku (obsadila 25 z 81 senátních křesel, ODS 32). V téže době se v ČSSD projevil výrazně opoziční tendence vůči politickému kursu předsedy M. Zemana. Při projednávání zákona o státním rozpočtu na rok 1997 čtyři poslanci – Karel Machovec, Jozef Wagner, Tomáš Teplík a Michal Kuneš – hlasovali pro zákon, zatímco vedení strany prosazovalo přesně opačný postoj. Poté co i při dalším čtení zákona J. Wagner a T. Teplík setrvali na svém postoji, prosadil Zeman jejich vyloučení ze strany. Vyloučení dvou poslanců na jedné straně oslabilo pozici ČSSD ve sněmovně, na druhé straně ji to částečně zbavilo zátěže, jež pro ni plynula z nutnosti poskytovat pravostředové vládě nepřímou podporu. V dlouhodobějším výhledu z hlediska voličské podpory se tak tento krok pro stranu ukázal jako paradoxně přínosný. Křehká rovnováha

jednoho poslaneckého hlasu (nezávislý J. Wagner), na němž závisela existence menšinové vlády, přitom umožnila ČSSD udržet si stále silnou pozici k nátlaku na vládu.

Události okolo hlasování o státním rozpočtu ovšem ovlivňovaly vnitřní situaci v ČSSD i nadále. Na přelomu let 1996 a 1997 se okolo prvního místopředsedy K. Machovce začala formovat „pravicová frakce“, která se stavěla proti Zemanově politickému kursu (výraz „pravicový“ ovšem vyjadřuje jen její relativní pozici ve straně). Projevila se u ní jistá, byť velmi omezená, návaznost na dřívější „rakovnický“ a „centralistický“ proud. Mimo K. Machovce se k ní dala přiřadit z významných politiků ČSSD ještě P. Buzková a částečně v této době i S. Gross. Na sjezdu strany v březnu 1997 v Bohumíně ovšem neuspěla. K. Machovec přišel o křeslo prvního místopředsedy (novým se stal Zemanův stoupenec V. Špidla). Zeman byl s převahou, byť ne s tak velkou jako v roce 1995, znovu zvolen předsedou (71 % hlasů delegátů). Celkově se tak potvrdila hegemonní pozice zemanovského křídla ve straně. Pokus „pravicové frakce“ o ohrožení pozice předsedy strany nevyšel. P. Buzková si svůj místopředsednický post udržela, ovšem její postavení ve straně, jež už předtím nebylo nijak pevné, se stalo ještě více vratké. Hlavní důvodem neúspěchu „frakce“ byla nejenom její nejednotnost, ale i politické chyby jejich představitelů. Vedle tohoto názorového proudu ovšem v ČSSD ve druhé polovině 90. let bylo možné pozorovat i jisté rozštěpení původního radikálního zemanovského křídla. Vyčlenil se z něj „levicový“ proud, jehož stoupenec se rekrutovali především z bývalých komunistů. Zůstal ovšem podobně jako „pravicová frakce“ velmi nehomogenní, ze všech tří proudů byl nejslabší a v zásadních otázkách aktivně nevystupoval proti převládajícímu zemanovskému křídlu.

K dalšímu oslabení „pravicové frakce“ přispěla tzv. bamberská aféra.⁶ Dále vyhrotila vztah Zeman – Machovec, přičemž předseda Zeman ji považoval za provokaci proti své osobě. Za autory aféry označil některé „členy ČSSD a Unie svobody“, čímž zřetelně mířil i na „pravou“ frakci. Jeho verzi většina Ústřední výkonného výboru ČSSD začátkem dubna 1998 akceptovala. K. Machovec byl na Zemanův nátlak vyřazen z kandidátky pro parlamentní volby 1998.

Před volbami 1998 strana výrazně zmírnila dřívější tvrdou politickou rétoriku. Nadměrné populistické sliby (především v sociálněekonomické oblasti) pak brzdilo vědomí povolebního pravděpodobného převzetí vládní odpovědnosti. Jinak kampaň ČSSD byla vědomě zaměřena proti US, kterou předseda Zeman (mylně) vyhodnotil jako hlavního volebního protivníka.

6. Od voleb 1998 k volbám 2002

V červnových volbách 1998 ČSSD zvítězila. Získala 32,3 % hlasů (74 mandátů), což byl nejlepší výsledek strany v celé její historii (nejenom po roce 1989). Přesto volební zisk vyvolal zklamání vedení strany, protože neumožňoval ČSSD sestavení předpokládané většinové koaliční vlády. (K vládní spolupráci ochotní lidovci nedokázali přesvědčit Unii svobody k podpoře této vlády.) Východiskem se stalo uzavření tzv. opoziční smlouvy mezi ČSSD a ODS, díky níž mohl menšinový kabinet sociální demokracie v čele s M. Zemanem vládnout po celé parlamentní období (1998–2002). ČSSD ve smlouvě souhlasila s právem ODS obsadit křesla předsedů obou komor parlamentu a dále s rozsáhlou reformou ústavy a především volebního systému, o čemž se ovšem smlouva výslovně nezmiňovala (formulace smlouvy zněla, že cílem je „posílení významu výsledků soutěže politických stran“). Nicméně šlo o nejdůležitější bod smlouvy. M. Zeman na základě volebních výsledků a nemožnosti sestavit většinovou vládu, přistoupil na

myšlenku ODS o reformě volebního systému do poslanecké sněmovny, která by předešla opakování patové situace po volbách 1996 a 1998. Původně těsně po volbách 1998 navrhoval volby v 81 dvoumandátových obvodech (shodných se senátními volebními obvody). Postupně ovšem tato jeho vize procházela revizí (především v přímé souvislosti se sestupným trendem preferencí ČSSD v letech 1998 – 2000).

Otázka volební reformy (a dalších rozsáhlých ústavních změn) se stala nejenom hlavním tématem českého politického diskurzu po roce 1998, ale i uvnitř ČSSD důležitou dělicí linií. Podpořilo to obnovení frakčního boje v ČSSD, který před volbami ustal. „Pravicový“ proud, reprezentovaný nyní především místopředsedkyní P. Buzkovou, byl ochoten přistoupit jen na relativně mírné úpravy. Počítal se zvýšením počtu volebních obvodů pro volby do dolní komory parlamentu na 14 tak, aby se územně kryly s teritoriem připravovaných samosprávných krajů. Zemanovský proud, který obsadil většinu vládních resortů, se přikláněl k radikálnější variantě. Ta počítala s větším nárůstem počtu volebních obvodů a posílení dalších většinových prvků ve volebním zákoně. Spor v této chvíli nabyl navenek generační charakter. Mladší politici ČSSD, kteří nezasedali ve vládě (nejen P. Buzková, ale do jisté míry i S. Gross), nehodlali ODS nadměrně ustupovat, opoziční smlouvu považovali za krátkodobou záležitost a udržení stávající vlády ČSSD u moci pro ně nebylo prioritní. Naopak starší generace (většinou osobně spojená svou účastí s přetrváním Zemanova sociálně demokratického kabinetu), zdůrazňovala nutnost přistoupit na nezbytné oběti, tj. vyjednat s ODS oboustranně přijatelný kompromis.

Tento spor probíhal za situace, která byla pro vládu ČSSD značně nepříznivá. Jednobarevná vláda ČSSD se musela vyrovnávat s důsledky vrcholící hospodářské deprese a rostoucí nezaměstnanosti. V komunálních volbách (v nichž ovšem ČSSD tradičně dosahovala slabších výsledků) získala ČSSD v listopadu 1998 jen 17,54 % hlasů (a 6,8 % mandátů). To sice bylo výrazně lepší než v roce 1994, ale ve srovnání s výsledkem ve volbách do poslanecké sněmovny šlo o neúspěch. Debaklem potom skončily současně konané doplňovací volby do Senátu, v nichž ČSSD získala pouze 3 mandáty (ze 27). Sjezd v dubnu 1999 v Praze nicméně potvrdil status quo ve straně. M. Zeman obhájil post předsedy strany, V. Špidla prvního místopředsedy. Místopředsedy zůstali i S. Gross a P. Buzková.

Následoval mnohaměsíční vleklý boj o otázku podoby reformy volebního systému do poslanecké sněmovny (spojený s výše nadnesenou otázkou – nakolik ustoupit v tomto směru tlaku ODS). Zeman z tohoto sporu vyšel jako vítěz, když prosadil výrazný kompromis přijatelný pro ODS. V reakci na dohodu místopředsedkyně P. Buzková rezignovala na místopředsednický post v ČSSD. S. Gross, který už dříve začal platformu vnitrostranické „pravice“ opouštět a přiklánět se k zemanovskému křídlu, nahradil v březnu 2000 V. Grulich a ve funkci ministra vnitra. Označení většiny změn volebního zákona Ústavním soudem na začátku roku 2001 za neústavní vyřešilo tento problém výrazně dělicí stranu, ale neodstranilo latentní vnitřní heterogenitu ČSSD.⁷

Napětí a nedůvěra, jež se ve straně během roku 2000 vyostřily, do jisté míry zmírňoval avizovaný odchod M. Zemana z vedení ČSSD. M. Zeman oznámil, že na sjezdu strany na jaře 2001 nehodlá kandidovat na post předsedy a po volbách do PS PČR 2002 chce odejít do politického důchodu. Už před sjezdem přitom bylo jasné, že přes jeho odchod nedojde v linii strany k převratným změnám. Zajišťovala to osoba dalšího reprezentanta zemanovského křídla (a v danou dobu i potenciálního budoucího premiéra) V. Špidly. Se Zemanovou podporou jej sjezd bez problémů zvolil předsedou (hlasovalo pro něj 87 % delegátů).

Zlepšení sociálně-ekonomické situace v letech 2000–2002, s čímž se pojilo obecně relativně pozitivní hodnocení Zemanovy vlády, se nesporně pozitivně odrazilo na volebním výsledku ČSSD ve volbách do sněmovny v roce 2002. Strana přes jistý pokles oproti roku 1998 zvítězila (s 30,2 % hlasů), čímž se potvrdilo, že ČSSD se zřejmě dlouhodobě etablovala jako největší levicový subjekt na české politické scéně. (V této souvislosti se vzestup volebního výsledku KSČM na hranici 18 % paradoxně ukázal z pohledu sestavování vlády pro ČSSD spíše prospěšný, protože ovlivnil rozložení sil v poslanecké sněmovně v její prospěch).

7. Závěrečné zhodnocení

Vrátíme-li se k odpovědi na v úvodu položenou otázku, tj. proč byla ČSSD na rozdíl od jiných „historických“ sociálních demokratů tak úspěšná, nalezneme odpověď **ve dvou hlavních faktorech**. Toto vysvětlení samozřejmě není vyčerpávající a je svým způsobem i trochu schématické. Přesto se v něm podle našeho názoru skrývá minimálně částečná odpověď.

První faktor je spojen s vývojem ve druhé dnešní relevantní levicové straně – KSČM. Tato strana v první polovině 90. let předvedla neúspěšný pokus o „sociáldemokratizaci“. Přes snahy tehdejšího předsedy J. Svobody zůstala KSČM „zabetonovaná“ na pozicích, které z ní udělaly v rámci českého stranického systému subjekt se silným antisystémovým (vyděračským) potenciálem. Není vůbec náhodou, že počátek postupného vzestupu politické podpory ČSSD z pozice malé strany, která má problémy proniknout do parlamentu (volby 1992) až k velké politické straně s více jak 30% podporou (volba 1998 a 2002) spadají právě do roku 1993. Tehdy výměna vedení KSČM (J. Svobodu nahradil M. Grebeníček) ukázala, že čeští komunisté jsou (z hlediska vyznávaných politických hodnot) nereformovatelní a perspektivně zůstanou neokomunistickou formací jen obtížně přijatelnou jako možný partner pro většinu politického spektra. Díky tomu se otevřel prostor pro jiný levicový prosystémový politický subjekt, který by takto vzniklou mezeru na politickém trhu zaplnil (srov. Grzymała-Busse, 2002, 194–195).

Je ovšem nutné připomenout, že politická expanze ČSSD po roce 1993 by se zřejmě nerealizovala (minimálně ne v takovém rozsahu), pokud by v čele strany setrvalo horákovské vedení strany. Tím se dostáváme k druhému hlavnímu faktoru důležitému pro vzestup ČSSD. Nový razantní stranický šéf dokázal zvolit správnou a době odpovídající politickou strategii a dokázal vyplnit volný voličský prostor, který KSČM svou nechotou k „sociáldemokratizaci“ ČSSD „nabídla“. Shodou okolností výměna vedení v ČSSD proběhla prakticky ve stejné době, jako definitivní krach pokusu o reformu KSČM (srov. Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja, 1999, 120–127). To, že místo ČSSD neuspěl nějaký jiný nekomunistický subjekt – a je nutno připomenout, že se jich na české politické scéně v první polovině 90. let pohybovala celá řada, ať už vznikly odstěpením od KSČM (např. Strana demokratické levice) nebo nezávisle na ní (případ Liberálně sociální unie) – bylo dáno právě charismatem a schopnostmi M. Zemana. (Tím samozřejmě nelze popřít jeho současně negativní působení na politickou kulturu země). Vázalo se to na jeho úspěšnou profilaci ČSSD jako levicové leč prosystémové alternativy vůči ODS a s tím spojený proces hegemonizace levé části politického spektra. Dělo se to prostřednictvím politické marginalizace malých levicových a středových subjektů jejich úplným pohlcením nebo vtažením části jejich stranické elity do ČSSD.

V letech 1993–1996 se tak Zemanovi podařilo zcela zásadně změnit relevanci ČSSD ve stranickém systému. Ohledně vývoje politického profilu ČSSD po roce 1996 je možné poukázat na následný pozvolný ústup od silných prvků populistické rétoriky, kterými se strana výrazně prezentovala v období po Hradeckém sjezdu. Trochu historicky spekulativně tak dnešní pozice ČSSD ve stranickém systému vůbec nebyla nevyhnutelná, ale jen **jednou z možných alternativ**, kterými se mohlo před polovinou 90. let začít ubírat politické spektrum od středu doleva.⁸

Jistým nepřímým potvrzením výše nastíněné úvahy je skutečnost, že proces politické expanze ČSSD probíhal časově se zpožděním ve srovnání s okolními postkomunistickými státy, v nichž se postupně vracela k vládní moci levice. Zatímco např. litevští postkomunisté se k moci dostali po parlamentních volbách 1992, polští 1993 a maďarští 1994, ČSSD „prorazila“ až ve volbách v roce 1996 a ve vládě zasedla až v roce 1998.

Jistou hrozbou do budoucna pro ČSSD představuje poměrně vysoká názorová heterogenita uvnitř strany. Je to přímý důsledek začleňování řady značně rozmanitých proudů a skupin do strany v průběhu 90. let. Je přitom otázkou, jestli od roku 1993 převládající zemanovský proud, nyní za Zemanova nástupce V. Špidly procházející výraznou restrukturalizací, dokáže trvale dominovat ve stranických strukturách. V této souvislosti se tu rýsuje jisté riziko (které se nemusí v dohledné době naplnit) ohledně otázky udržení jednoty strany a zabránění nežádoucím vnitrostranickým štěpením.

Text byl dokončen v říjnu 2002.

Literatura:

- Agh, A. (1995). *Partial Consolidation of the East-Central European Parties – The Case of the Hungarian Socialist Party*. Party Politics, Vol. 1, No. 4, s. 491–514.
- Dauderstädt, M., Gerrits, A., Márkus, G. (1999): *Troubled Transition. Social Democracy in East Central Europe*, Bonn, Fridrich Ebert Stiftung.
- Hrubý, Karel (ed., 1996): *Léta mimo domov. K historii československé sociální demokracie v exilu*, Praha, Karel Hrubý.
- Fiala, P., Mareš, M., Pšeja, P. (1998): *Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989*, in: Večerník, Jiří (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*, Praha, Academia, s. 269–298.
- Fiala, P., Holzer, J., Mareš, M., Pšeja, P. (1999): *Komunismus v České republice*, Brno: MPÚ.
- Grzymała-Busse, A. (2002): *Redeeming the Communist Past. The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Janýr, P. (1998): *Neznámá kapitola roku 1968. Zápas o obnovení činnosti Československé sociální demokracie*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny.
- Kopeček, L. (2001): *Transformace středoevropských komunistických stran – polský a maďarský příklad*. In: *Středoevropské politické studie* (elektronický časopis – <http://www.ips.cz/seps.html>), roč. III., č. 2.
- Mahr, A., Nagle, J. (1995): *Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe*, Communist and Post-Communist Studies, Vol. 28, No. 4, s. 393–409.
- Měchýř, J. (1999): *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha, Progetto.
- Mitrofanov, A. (1998): *Za fasádou Lidového domu*, Praha, Aurora.
- Otáhal, M. (1994): *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, Praha, Maxdorf.
- Prachařová, Silvie (1998): *Česká strana sociálně demokratická v letech 1992–1996*, Brno, katedra politologie FSS MU (nepublikovaná diplomová práce).

- Pšeja, P. (1996): *Stranický systém České republiky po listopadu 1989*, Brno, katedra politologie FF MU (nepublikovaná diplomová práce)
- Rychlík, J. (1998): *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava, Academic Electronic Press Bratislava a ústav TGM Praha.

Neodborná periodika:

- Budování státu (ročníky 1990–1995)
 Mladá fronta Dnes (ročníky 1990–2002)
 Politika v ČR (ročníky 1997–2001)
 Rudé právo (ročníky 1992–1994)

Poznámky:

1. Současný název je používán od Hradeckého sjezdu v roce 1993.
2. R. Battěk poté založil Asociaci sociálních demokratů, která navázala na Klub sociálních demokratů OF. Politicky tento subjekt ovšem zůstal marginální.
3. Návrh předpokládal státoprávní uspořádání se společnou zahraniční, obranou a finanční politikou při existenci dvou států. Sice jej Federální shromáždění schválilo, nicméně následná jednání mezi ODS a Hnutím za demokratické Slovensko rozhodla o zániku společného státu a Zemanova vize unie se nerealizovala.
4. Tento vzestup podpory ovšem nepotvrdil výsledek komunálních voleb na podzim 1994, kdy sociální demokracie získala pouze 8,7 % hlasů a jen 2,7 % mandátů.
5. Velký podíl na tom měla úspěšná volební kampaň, kterou řídil Miroslav Šlouf. Osoba tohoto bývalého vysokého komunistického funkcionáře se nicméně stala v následujících letech předmětem ostrých kontroverzí mezi předsedou M. Zemanem na straně jedné, jenž jej výrazně protežoval a místopředsdkyní P. Buzkovou a předsedou poslaneckého klubu ČSSD S. Grossem, kteří ho považovali pro jeho minulost za nepřijatelného na straně druhé.
6. Odstartovala ji v březnu 1998 veřejnoprávní televize. Vedení ČSSD mělo údajně – na jednáních s čechošvýcarskými podnikateli, která proběhla v roce 1995 – uzavřít smlouvu, v níž jim výměnou za finanční dotaci mělo slíbit poskytnutí míst ve státní správě a možnost ovlivňovat ekonomický vývoj země po volebním vítězství sociální demokracie. Z aktérů jednání předseda M. Zeman uzavření podobné smlouvy popřel, K. Machovec naopak tuto verzi podle televize potvrdil (což později ovšem odmítl). Aféru se nepodařilo do voleb 1998 objasnit.
7. Součástí konfliktu uvnitř ČSSD docházelo k pokusům o často nevybíravou kompromitaci protivníka. Velkou pozornost v tomto ohledu vyvolalo v polovině roku 2000 (později potvrzené) obvinění deníku Mladé fronty Dnes, že jeden z poradců premiéra zpracoval plán veřejné diskreditace místopředsdkyně ČSSD P. Buzkové nazvaný „Olovo“. Ani tato kauza ani nevalný výsledek strany v historicky prvních krajských volbách v roce 2000, v nichž strana získala v průměru asi jen 15 % hlasů, ovšem neohrožily pozice zemanovského křídla ve straně. (Výsledky krajských voleb ovšem odrážely stejně jako u komunálních voleb spíše slabší výsledky strany na lokální úrovni ve srovnání s volbami do poslanecké sněmovny.)
8. Nezdá se zcela vyloučená ani např. možnost (která se dnes může jevit jako absurdní), že by místo jednoho velkého nekomunistického levostředového subjektu se na politické scéně postupně etablovalo několik levicových či levostředových formací menší, případně střední velikosti (tj. s podporou asi do 15 %).